

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการสร้างพลังอำนาจประชาชน Local Wisdom and Rural People Empowerment

ฉันทวัฒน์ รัตนลักค¹

บทคัดย่อ

ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ชุมชนในชนบทที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศ ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ตั้งองค์กรประชาสังคมในท้องถิ่นโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลักในการดำเนินงาน องค์กรประชาสังคมในท้องถิ่นเหล่านี้ตั้งขึ้นเพื่อแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่เพิ่มคุณภาพชีวิตของสมาชิกในชุมชน ตลอดจนสร้างพลังอำนาจของสมาชิกในชุมชน เพื่อเพิ่มระดับการพึ่งพาตนเองทางด้านมิติสังคมและเศรษฐกิจ

บทความนี้ได้นำเสนอการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคม 3 องค์กร ได้แก่ มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนเกษตรแม่ทา จังหวัดเชียงใหม่ และกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อการพัฒนาคุณธรรมชีวิตครบวงจร จังหวัดตราด องค์กรประชาสังคมเหล่านี้ได้รับการยอมรับถึงความสำเร็จในการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นและคำสอนทางพระพุทธศาสนาใช้ในการดำเนินงานขององค์กร ตลอดจนช่วยเสริมสร้างพลังอำนาจของประชาชนในท้องถิ่นโดยให้สมาชิกมีส่วนร่วม

¹ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผู้เขียนขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์จริยา นวลนรินทร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย และ อาจารย์ชญาณีน ป้องกัน มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่ช่วยตรวจทานและให้ข้อเสนอแนะ

ในการบริหารองค์กรและแก้ปัญหาของชุมชน ตลอดจนการมุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิต และคุณธรรมของสมาชิก และลดการพึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก

Abstract

Over the past three decades, people in rural areas who suffered from the negative consequence of the country's development under the National Economic and Social Development Plans, formed a number of civil society organizations and sought for alternative development. To solve rural problems, leaders of these organisations revived local wisdom and used it as a fundamental part of organisational operations. These civil society organisations focused their activity on creating a better quality of life, and enhancing economic and social dimensions for the self-reliance of rural people.

This paper presents three civil society organizations, namely the Foundation for Education and Development of Rural Areas in Chiang Mai Province, the Mae Ta Agricultural Community in Chiang Mai Province, and the Satja Sasomsap Saving Group in Trat Province. Their achievements became well known in applying local wisdom and Buddhist principles to organizational operations. It has been found that these civil society organizations allowed members to mutually work together on rural and community issues to upgrade the quality of life, increase self-reliance, and reduce external dependency.

1. บทนำ

การพัฒนาประเทศในช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดที่ได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาได้แก่ การพัฒนาให้ทันสมัย และการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยนโยบายการพัฒนาได้ถูกกำหนดขึ้นโดยรัฐบาลซึ่งใช้ระบบการวางแผนจากส่วนกลางที่มีลักษณะเป็นหนึ่งเดียว และปราศจากกลยุทธ์การพัฒนาที่หลากหลาย ซึ่งถูกวิพากษ์ว่าไม่ได้เปิดให้โอกาสประชาชนเข้าร่วมในกระบวนการวางแผน รวมทั้งเป็นการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของพื้นที่ดำเนินงาน นอกจากนี้การเน้นการพัฒนาที่เน้นเชิงวัตถุและการเติบโตในเชิงปริมาณได้เป็นที่ประจักษ์ว่า ทำให้ประชาชนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ตกต่ำลง ภาคชนบทล่มสลาย เกิดความแตกแยกในชุมชน รวมถึงการดูดซับทรัพยากรจากภาคชนบท เพื่อนำไปใช้ในภาคอุตสาหกรรม และทำให้ประชาชนมีความเป็นวัตถุนิยมมากขึ้น สภาพการณ์ดังกล่าวได้เป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดการตั้งองค์กรประชาสังคมที่แสวงหาแนวทางการพัฒนาแบบพึ่งตนเองโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือประยุกต์ใช้หลักคำสอนของศาสนาเพื่อการรวมสมาชิกและเป็นแนวทางในการดำเนินกิจกรรม ซึ่งองค์กรประชาสังคมดังกล่าวได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความสำเร็จในการดำเนินงานในหลายประการที่สำคัญ ได้แก่ การสร้างชุมชนแห่งการพึ่งพาตนเอง การสร้างความเป็นเอกภาพของชุมชน การสร้างอำนาจต่อรอง และปลดปล่อยประชาชนและชุมชนออกจากการครอบงำจากมิติทางด้านเศรษฐกิจ

บทความฉบับนี้วิเคราะห์ถึงการสร้างพลังอำนาจขององค์กรประชาสังคมในชนบท โดยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยองค์กรประชาสังคมเหล่านี้ได้พยายามแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่หลุดพ้นจากปัจจัยภายนอก ทั้งมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการครอบงำของหน่วยงานของรัฐ นอกจากนี้จะได้กล่าวถึงแนวคิดการสร้างพลังอำนาจ ภูมิปัญญา ปัญหาการพัฒนาของไทย และได้้นำตัวอย่างขององค์กรประชาสังคมที่ประสบความสำเร็จในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นหลักในการดำเนินงานขององค์กรมานำเสนอ พร้อมกับสรุปถึงแบบแผนและยุทธศาสตร์ที่องค์กรดังกล่าวได้สร้างขึ้น และสุดท้ายได้เสนอถึงบทบาทของฝ่ายต่างๆ ที่จะมีส่วนในการส่งเสริมการศึกษา สร้างองค์ความรู้ และเผยแพร่แนวทางการพัฒนาดังกล่าวให้แพร่หลายมากขึ้น

โดยมีวัตถุประสงค์สุดท้ายได้แก่ การทำให้ประชาชนผู้ไร้อำนาจได้มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองและชุมชน มีอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐและองค์กรภายนอก ตลอดจนเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างประชาธิปไตยที่เข้มแข็งให้กับสังคมไทย

2.การสร้างพลังอำนาจ

แนวคิดเรื่องการสร้างพลังอำนาจเกิดขึ้นจากการวิเคราะห์เรื่องของความไร้อำนาจ (powerlessness) และการวิพากษ์โครงสร้างทางสังคมรวมถึงการครอบงำระหว่างชนชั้นทางสังคม โดยนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องการสร้างพลังอำนาจนี้ได้พยายามสร้างความเข้าใจกำหนดคุณลักษณะ ตลอดจนบรรยายถึงกระบวนการที่ปัจเจกบุคคล หรือชุมชนได้สร้างขึ้น เพื่อพัฒนาพลังอำนาจของตน ซึ่งการศึกษาดังกล่าวทำให้นักวิชาการทราบว่าการสร้างพลังอำนาจนั้นเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งตัวบุคคลและสถาบัน (Kreisberg, 1992)

ธนาคารโลกได้กำหนดคำนิยามว่า “การสร้างพลังอำนาจ คือ กระบวนการเพิ่มคุณค่าและความสามารถของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มในการสร้างทางเลือกที่เฉพาะเจาะจง และเปลี่ยนแปลงทางเลือกดังกล่าวไปสู่กิจกรรมและผลลัพธ์ที่พึงประสงค์” (The World Bank, 2001) จากคำนิยามดังกล่าวพบว่า การสร้างพลังอำนาจนั้นเป็นกระบวนการในการเพิ่มขีดความสามารถหรือศักยภาพของบุคคลหรือกลุ่มในการแสวงหาทางเลือกต่างๆ เพื่อที่จะนำทางเลือกดังกล่าวไปใช้ดำเนินกิจกรรม เพื่อให้เกิดผลที่พึงปรารถนา

ในขณะที่ Kreisberg (1992) ได้ให้คำนิยามการสร้างพลังอำนาจว่า หมายถึง “กระบวนการที่ประชาชนหรือชุมชนเพิ่มการควบคุม หรือการมีอำนาจในชีวิตของตนเอง และการตัดสินใจที่มีผลต่อวิถีชีวิตของตน” จากคำนิยามดังกล่าว เราพบว่าการสร้างพลังอำนาจเป็นกระบวนการในการเพิ่มอำนาจ หรือสร้างความเป็นนาย (mastery) ในชีวิตของตนเองของประชาชนเพื่อให้สามารถที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้ ซึ่งเป็นคำนิยามที่คล้ายกับคำนิยามของธนาคารโลก

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการสร้างพลังอำนาจ พบว่าการสร้างพลังอำนาจนั้นจะมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ดังนี้

ประการแรก หากเราพิจารณาจากแง่มุมเรื่องอำนาจแล้วจะพบว่า อำนาจคือความสามารถของใครคนใดคนหนึ่งที่จะให้ผู้อื่นทำในสิ่งที่เขา (ผู้มีอำนาจ) ต้องการ แม้ว่าบุคคลอื่นนั้นอยากจะทำหรือไม่ก็ตาม ในความเป็นจริงนั้นอำนาจนั้นจะสียอยู่ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ไม่สามารถแยกอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ หรืออีกนัยหนึ่งอำนาจไม่สามารถแยกจากมนุษย์ได้ โดยนัยดังกล่าวนี้เมื่ออำนาจเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ดังนั้นอำนาจและสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์ซึ่งเป็นผู้ใช้อำนาจจึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้นเมื่อพูดถึงการสร้างพลังอำนาจแล้ว ทำให้มองเห็นภาพว่าเป็นกระบวนการเพิ่มอำนาจให้กับกลุ่มคนที่ไม่มีความอำนาจ (powerless) หรือถูกทำให้เป็นผู้ไร้อำนาจ เพื่อให้เขาได้นำพลังอำนาจดังกล่าว ไปเปลี่ยนแปลงสภาพเงื่อนไขการดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามที่พึงประสงค์

ประการที่สอง อำนาจสามารถเคลื่อนย้ายได้ และสามารถเพิ่มหรือลดได้ ในสมัยดั้งเดิมเรถือว่าอำนาจนั้นเป็นสิ่งที่ผูกติดอยู่กับตำแหน่งที่คนดำรงอยู่ และถือว่าผู้ที่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวย่อมไม่มีความอำนาจ อาทิ หากไม่ได้เป็นข้าราชการ หรือนักการเมือง ย่อมไม่มีความอำนาจในการกำหนดนโยบายสาธารณะ เป็นต้น แต่ในปัจจุบันเราพิจารณาจากคำนิยามของการสร้างอำนาจแล้วพบว่า ประชาชนผู้ที่ไม่ได้มีตำแหน่งในทางราชการ หรือตำแหน่งทางการเมืองก็สามารถมีอำนาจได้ โดยพวกเขาสร้างพลังอำนาจขึ้นมาได้ด้วยตนเอง อาจโดยการรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องหรือต่อรอง หรืออาจโดยการสนับสนุนจากปัจจัยภายนอก เป็นต้น อีกประการหนึ่งเราพบว่าอำนาจนั้นเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ แต่อำนาจนั้นสามารถขยายได้หรือลดลงได้ หรือเคลื่อนย้ายจากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่งได้ ซึ่งจะมีลักษณะที่สัมพันธ์กับลักษณะแรกที่ได้กล่าวมา โดยพลังอำนาจของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือฝ่ายการเมืองอาจลดลง และอำนาจของประชาชนอาจเพิ่มขึ้นได้ ซึ่งหากเรามีความเข้าใจเกี่ยวกับอำนาจดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการสร้างพลังอำนาจ แต่หากเรายังติดกับมายาคติที่ว่าอำนาจจะต้องผูกพันอยู่กับตำแหน่งเท่านั้น การสร้างพลังอำนาจก็ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้เช่นเดียวกัน

ประการที่สาม การสร้างอำนาจนั้น เป็นกระบวนการทางจิตวิทยาและเกี่ยวพันกับเงื่อนไขทางด้านสังคมและการเมืองของประชาชนกลุ่มที่สร้างพลังอำนาจ (Kreisberg, 1992) สำหรับกระบวนการทางจิตวิทยานั้น การสร้างพลังอำนาจจะทำให้ประชาชนรู้สึกมีคุณค่า

และมีความมั่นใจในตนเอง และรู้สึกว่าคุณเองมีประโยชน์ ส่วนเงื่อนไขทางด้านสังคมและการเมืองนั้น Katz (in Kreisberg, 1992) ได้กล่าวว่าหลักการสำคัญของการสร้างพลังอำนาจอยู่ที่การเข้าถึง และการควบคุมทรัพยากรที่มีคุณค่า ดังนั้นการสร้างพลังอำนาจจึงไม่ใช่เป็นกระบวนการทางจิตวิทยาเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการการมีอำนาจ และสามารถใช้ในการจัดสรรและการกระจายทรัพยากรด้วย

ประการที่สี่ การสร้างพลังอำนาจจะมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นนิยม (localism) (Mohan and Stokke, 2000) กล่าวคือ กระบวนการสร้างพลังอำนาจนั้นเน้นที่การพัฒนาจากล่างสู่บน (bottom-up) ซึ่งท้าทายแนวคิดการพัฒนาของรัฐแต่เดิมที่เน้นการสั่งการจากส่วนกลางหรือบนลงล่าง (top-down) และในความเป็นจริงเราพบว่า การสร้างพลังอำนาจมักเกิดขึ้นในชุมชน หรือท้องถิ่นที่มีประชาชนยากจน ไร้อำนาจ หรือได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างพลังอำนาจจะเกิดจากการริเริ่มโดยชุมชนเอง หรือการส่งเสริมจากภายนอกมักดำเนินการโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น และอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นเป็นหลัก ดังเช่น ปัจจุบันในประเทศไทยเราจะพบถึงการก่อตัวของกลุ่มประชาชนอีสานต่อต้านโลกาภิวัตน์ที่ได้ชูประเด็น “ความเป็นชุมชนท้องถิ่นที่จะไม่รับความเป็นโลกาภิวัตน์” โดยเสนอทางออกด้วยการใช้ภูมิปัญญาเพื่อการพึ่งตนเอง และสร้างเครือข่ายทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และระดับสากล (ยชพร ธนสีลักรู, 2544) เป็นต้น

ลักษณะของการสร้างพลังอำนาจพบว่ามีหลากหลายวิธี แต่โดยทั่วไปจะพบใน 4 ลักษณะ ได้แก่ การให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชน การส่งเสริมการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ การเพิ่มความสามารถในการตรวจสอบหน่วยงานหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ และการเพิ่มศักยภาพขององค์กรท้องถิ่นซึ่งได้แก่การที่ประชาชนในท้องถิ่นรวมตัวกัน และระดมทรัพยากรเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน อย่างไรก็ตามการให้ข้อมูลข่าวสารและการมีส่วนร่วมไม่ได้เป็นการสร้างพลังอำนาจ แต่เป็นการสร้างสภาพแวดล้อมที่ช่วยจุดประกายความหวังของประชาชน รวมทั้งเป็นการฝึกทักษะสำหรับการสร้างพลังอำนาจในสถานการณ์จริง ในกรณีดังกล่าวนี้ทำให้เรามองเห็นว่าการสร้างพลังอำนาจสามารถเกิดขึ้นได้ 2 วิธี ได้แก่ เกิดขึ้นจากภายใน และเกิดขึ้นจากการส่งเสริมจากภายนอก สำหรับกรณีการสร้างพลังอำนาจโดยการเกิดขึ้นจากภายในนั้น ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นในกรณีที่ประชาชนได้มองเห็นนโยบายหรือโครงการพัฒนา

ของรัฐ ที่ได้สร้างหนทางให้กับชุมชน หรือทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้ริเริ่มตั้งองค์กรประชาสังคมในชุมชนขึ้น โดยการนำองค์ความรู้ อาทิ หลักคำสอนของศาสนาหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น มาประยุกต์ใช้เป็นหลักในการรวมกลุ่มหรือการบริหารกลุ่ม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดได้แก่ การตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ในหลายภูมิภาคของประเทศ ที่ผู้ริเริ่มพยายามจะลดการพึ่งพาหรือปลดเปลื้องครอบงำจากรัฐหรือหน่วยงานภายนอก และรวมทั้งความพยายามสร้างชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ เป็นต้น

ในกรณีของการส่งเสริมการสร้างพลังอำนาจประชาชนจากหน่วยงานภายนอกนั้น โดยทั่วไปมักจะเป็นหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรพัฒนาเอกชน หรือองค์กรประชาสังคมอื่นๆ ได้เข้าไปจัดกิจกรรมส่งเสริมประชาชนในชนบทให้เกิดการพึ่งพาตนเอง ตัวอย่างขององค์กรดังกล่าว ได้แก่ มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท (เชียงใหม่) หรือโครงการพัฒนาตามพระราชดำริจำนวนมาก ที่ได้ส่งเสริมเกษตรกรให้สามารถพึ่งพาตนเอง และสามารถลดการครอบงำจากมิติทางด้านเศรษฐกิจและสังคมได้ ซึ่งมีข้อสังเกตว่าการที่ประชาชนได้ดำเนินกิจกรรมการสร้างพลังอำนาจด้วยตนเอง หรือการสร้างพลังอำนาจจากภายในนั้น มักจะประสบความสำเร็จและมีความยั่งยืนกว่าการสร้างพลังอำนาจส่งเสริมโดยหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะกรณีของการส่งเสริมโดยภาครัฐ ทั้งนี้เนื่องจากกรณีการสร้างพลังอำนาจจากภายในนั้นชุมชนได้จัดกิจกรรม สร้างกฎระเบียบ หรือมีการดำเนินงานที่เกิดขึ้นได้เกิดจากการมีส่วนร่วม และฉันทามติของคนในชุมชนเอง และมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนและสภาพแวดล้อมที่แท้จริงอันแตกต่างกันไปในแต่ละท้องที่ แต่หากเป็นโครงการที่ริเริ่มโดยหน่วยงานของรัฐ มักจะดำเนินงานภายใต้การชี้แนะของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ปราศจากการให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมคิดร่วมสร้าง เน้นการควบคุมโดยออกกฎระเบียบมาแล้วอย่างชัดเจน และมีแบบแผนเดียวทั้งประเทศซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของชุมชน เป็นต้น ทำให้โครงการเหล่านั้นแทบจะประสบความสำเร็จ แต่กลับล้มเหลวไปอย่างน่าเสียดาย ทั้งที่มีโครงการดังกล่าวได้มีวัตถุประสงค์ที่จะยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ซึ่งเราจะพบเห็นอยู่เสมอ

มีงานวิจัยหลายชิ้นได้ชี้ให้เห็นว่า ประชาชนที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมขององค์กรต่างๆ ในชุมชนจะรู้สึกว่ามีพลังอำนาจเพิ่มขึ้น (Schulze et al., 1995; Smith, 1995 in Higgins,

1999) หรือจะรู้สึกว่ามีอำนาจที่จะควบคุม (Chavis and Wandersman, 1990 in Higgins, 1999) มากกว่าผู้ที่ไม่ได้เข้าร่วม โดยประชาชนกลุ่มดังกล่าวจะเกิดความรู้สึกว่าตนมีส่วนทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์เพิ่มขึ้น หรือมีความเชื่อในความสามารถของตนเอง และจะได้เข้าร่วมกระบวนการ เมื่อพวกเขาเชื่อว่าจะสามารถสร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ประชาชนในกลุ่มทดลองยังรู้สึกว่าตนสามารถควบคุมวิถีชีวิตของตนได้ และได้เพิ่มพูนความสามารถเมื่อได้กระทำกิจกรรมกับกลุ่ม หรือร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Higgins, 1999) นอกจากนี้จากประสบการณ์ที่ผู้เขียนได้เคยสัมภาษณ์ประชาชนกลุ่มต่อต้านโครงการเหมืองถ่านหินที่อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเดิมเป็นชาวบ้านธรรมดาแต่เมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมคัดค้านการทำเหมืองแล้ว พวกเขารู้สึกว่า “...กล้าแสดงออกมากขึ้น เช่น กล้าพูดในที่สาธารณะ รู้ว่าตนมีสิทธิเสรีภาพอย่างไร ติดตามข้อมูลข่าวสารมากขึ้น...” ซึ่งน่าจะถือเป็นข้อยืนยันผลการศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นได้ประการหนึ่ง

สำหรับปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการสร้างพลังอำนาจนั้นมี 3 ปัจจัย ได้แก่ การสร้างองค์ความรู้ การตั้งองค์กร และการสร้างเครือข่าย (Dugan, 2003) ในกรณีขององค์ความรู้นั้น หากเราพิจารณาว่าความรู้ คือ อำนาจ แล้วเราจะเห็นว่าผู้นำหรือผู้ริเริ่มสร้างกลุ่มเพื่อเพิ่มพลังอำนาจของประชาชนนั้น มักเรียนรู้จากทั้งการศึกษาในระบบ และการศึกษานอกระบบ รวมทั้งการสังเกตจากประสบการณ์ของการเปลี่ยนแปลงในชุมชน หรือผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาโดยรัฐ (Dugan, 2003) ซึ่งถือเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้จากประสบการณ์ดังกล่าวเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้พวกเขามีทักษะในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น และทำให้พวกเขาเกิดแนวคิดใหม่ในการพัฒนาที่แตกต่างไปจากแนวคิดที่กำหนดโดยภาครัฐหรือแนวคิดกระแสหลัก ซึ่งแนวคิดใหม่ดังกล่าวนี้จะสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน รวมถึงการพัฒนากลยุทธ์ที่เหมาะสมเพื่อให้แนวคิดดังกล่าวสามารถปฏิบัติอย่างได้ผลด้วย

อีกประการหนึ่ง การที่ประชาชนที่เป็นคนยากจน กลายเป็นผู้ไร้สิทธิไร้เสียงในการเรียกร้องก็เนื่องจากว่าพวกเขาไม่ได้ทำการเรียกร้องในลักษณะการรวมกลุ่มหรือเป็นองค์กร การตั้งองค์กรหรือกลุ่มจะช่วยให้เกิดพลังในการต่อรองหรือเรียกร้องต่อรัฐบาล และมักจะประสบผลสำเร็จในการสร้างความสนใจจากรัฐบาลหรือจากสาธารณชนทั่วไปต่อข้อเสนอ

หรือข้อเรียกร้องดังกล่าว นอกจากนี้การตั้งกลุ่มจะช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจ (Dugan, 2003) ทำให้อำนาจเคลื่อนย้ายจากเจ้าหน้าที่ของรัฐไปสู่ประชาชน เมื่อได้มีการตั้งกลุ่มขึ้นมาแล้วจะทำให้ประชาชนซึ่งเดิมถูกมองว่าเป็นคนนอกนั้น ได้รับความสนใจและถูกพิจารณาให้เข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจและกิจกรรมของรัฐมากขึ้น

ประการสุดท้าย ได้แก่ การสร้างเครือข่าย เมื่อกลุ่มต่างๆ ได้พัฒนามีความพร้อมแล้ว สามารถมารวมกันเป็นเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร กลยุทธ์ รวมถึงการประสานทรัพยากรซึ่งกันและกัน แม้ว่ากลุ่มเหล่านี้จะมีภูมิหลังและที่มาแตกต่างกัน แต่ในการรวมกันนั้นจะต้องสร้างหลักการทำงานร่วมกันเพื่อเป็นแบบแผนในการดำเนินงาน หรือการรับสมาชิกใหม่เป็นต้น นักวิชาการดังเช่น Doyle และ Kellow (1995) กล่าวว่า ขบวนการของประชาชนผู้ไร้อำนาจที่มีการจัดตั้งอย่างดี ย่อมสามารถปรับเปลี่ยนไปเป็นกลุ่มผู้มีอำนาจได้ โดยการขยายกลุ่มให้ใหญ่ขึ้น ซึ่งในที่สุดแล้วจะทำให้พวกเขามีอำนาจมากเพียงพอในการต่อรอง หรือกดดันผู้กำหนดนโยบาย

ตัวอย่างการสร้างพลังอำนาจของชุมชนในการพัฒนาโดยพึ่งตนเองที่ได้รับการยอมรับว่าประสบความสำเร็จนั้นมีหลายโครงการและเกิดขึ้นในหลายประเทศ อาทิ ขบวนการสรวโหทัย สมาทาน (Srivodaya Shramadana) ในประเทศศรีลังกา ที่ตั้งขึ้นโดย เอ.ที. อาริยะรัตเน (A.T Ariyaratane) ในปี 1958 ได้นำแนวคิดทางพระพุทธศาสนาและคานธีมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชนบทเพื่อการพึ่งตนเองและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เน้นการถ่ายโอนอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมไปให้แก่ประชาชนทั้งหมด เพื่อที่ประชาชนจะได้สามารถพึ่งพาตนเองและกำหนดชะตากรรมของตนเองได้ ซึ่งในการพัฒนานั้นขบวนการสรวโหทัยเห็นว่า (1) การพัฒนาต้องอาศัยวัฒนธรรมพื้นฐานของตนเองโดยเน้นหลักการพึ่งตนเอง ขบวนการฯ ได้นำเอาพุทธปรัชญามาปรับปรุงใช้ให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนในชนบท (2) การพัฒนาโดยการปฏิวัติวัฒนธรรม หมายถึง การปฏิวัติวัฒนธรรมแบบทุนนิยม เช่น การฆาตกรรม การลุ่มหลงในความเจริญของเทคโนโลยีและอุตสาหกรรม รวมทั้งวัฒนธรรมแห่งการบริโภคต่างๆ ไป เป็นต้น วัฒนธรรมแบบนี้ทำให้มนุษย์หลงลืมความหมายของชีวิตอย่างสิ้นเชิง (3) ความหลากหลายของภูมิปัญญาชาวบ้านและวัฒนธรรมพื้นบ้าน จะเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาที่มีความเอกลักษณ์ของตนเอง และ (4) ให้ความสำคัญสูงสุดแก่

เรื่อง “จริยธรรมในการพัฒนา” เพราะจริยธรรมเป็นเรื่องที่จะบอกเราว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดีงาม อะไรเป็นสิ่งที่ชั่วร้าย นอกจากนั้นจริยธรรมยังบอกเรามากกว่าด้วยว่าอะไรควรทำ และเราควรทำอะไร เพื่อที่จะให้สังคมและชีวิตของมนุษย์อยู่ในสภาพที่ดีงาม (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2539) ปัจจุบันขบวนการสรวทัยมีเครือข่ายได้แก่ หมู่บ้านในระดับรากหญ้าถึง 15,000 หมู่บ้าน และประสบความสำเร็จที่ทำให้ประชาชนชาวศรีลังกาสามารถพึ่งพาตนเองได้

ตัวอย่างที่น่าสนใจอีกกรณีหนึ่ง ได้แก่ ธนาคารคนจน (The Grameen Bank) ที่ประเทศบังคลาเทศที่ก่อตั้งในปี 1976 โดย ศาสตราจารย์ มุฮัมหมัด ยูนุส (Muhammad Yunus) ธนาคารได้ให้เงินกู้แก่คนยากจนโดยไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน โดยมุ่งสร้างเสริมโอกาสให้กับคนจนในการเข้าถึงสินเชื่อหรือเงินทุน เพื่อยกระดับการศึกษาคุณภาพชีวิต ตลอดจนปัจจัยการผลิตทั้งหลาย ตลอดระยะเวลา 20 กว่าปีหลังการก่อตั้งธนาคารกรามีน สามารถปล่อยเงินกู้ให้กับชาวบังคลาเทศแล้ว 6.6 ล้านราย ในวงเงินรวมเกือบ 6,000 ล้านดอลลาร์ และมีข้อน่าสังเกตด้วยว่า ผู้กู้เกือบทั้งหมดหรือร้อยละ 97 เป็นสตรี หรือกล่าวอีกอย่างก็คือ ธนาคารยอมปล่อยกู้ให้กับสตรีเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยความสัมพันธ์ของกลุ่มเป็นหลักประกัน แนวทางและรูปแบบของธนาคารกรามีน มีประเทศต่างๆ ทั่วโลกนำไปประยุกต์ใช้และปล่อยกู้รวมแล้วประมาณ 19 ล้านคนทั่วโลก ความสำเร็จของธนาคารกรามีน ทำให้ศาสตราจารย์ยูนุสได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ ในปี 2006 โดยมีคำประกาศเกียรติคุณว่า “เพื่อเชิดชูความพยายามในการสร้างความเข้มแข็งให้กับคนจน ซึ่งสันติภาพจะไม่อาจดำรงอยู่ได้หากประชาชนส่วนใหญ่ไม่สามารถหลุดพ้นจากความยากจนและไม่ใคร่ครวญตนเองที่ช่วยได้” (ภคภาส ศิริสุข, 2549)

จากที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนั้น จะเห็นว่าการสร้างพลังอำนาจของประชาชนนั้น เป็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นเพื่อต่อต้านการครอบงำจากปัจจัยภายนอก ทั้งปัจจัยที่มีลักษณะรูปธรรมและนามธรรม อาทิ แนวคิดการพัฒนากระแสหลัก โครงการพัฒนาต่างๆ ที่เน้นเชิงวัตถุและเชิงปริมาณ เป็นต้น โดยการสร้างพลังอำนาจสามารถเริ่มได้โดยประชาชนเองที่ต้องการประกาศอิสรภาพการครอบงำจากภาครัฐ หรือการครอบงำมิติทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอื่นๆ การสร้างพลังอำนาจจะเกิดขึ้นเมื่อมีปัจจัยสำคัญได้แก่ ประการแรกคือการสะสมองค์ความรู้ซึ่งอาจเป็นความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น การเรียนรู้จากการศึกษาในระบบ หรือ

การสนับสนุนความรู้จากองค์กรภายนอก เป็นต้น ประการที่สองได้แก่การรวมกลุ่ม และประการที่สามการสร้างเครือข่ายตามลำดับ อย่างไรก็ตามปัจจัยที่ผู้เขียนเห็นว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดคือปัจจัย 2 ประการแรก ได้แก่ องค์ความรู้ และการรวมกลุ่ม หากขาดองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งไปแล้ว ก็ไม่สามารถพัฒนาพลังอำนาจขึ้นมาได้ กล่าวคือ แม้จะมีการรวมกลุ่ม แต่เป็นกลุ่มจัดตั้งที่ถูกครอบงำองค์ความรู้จากภาครัฐ ก็ยังไม่ถือว่าได้สร้างพลังอำนาจขึ้น หรือหากมีองค์ความรู้แต่ไม่มีการรวมกลุ่ม ก็จะไม่ทำให้องค์ความรู้ดังกล่าวเกิดผลในทางปฏิบัติแต่อย่างใด สำหรับการสร้างเครือข่ายนั้น แม้จะเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่ง แต่ผู้เขียนเห็นว่ากลุ่มต่างๆ จะต้องพัฒนาตนเองไปจนมีวุฒิภาวะเสียก่อน แล้วค่อยเข้าไปรวมเป็นเครือข่าย ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันการถูกครอบงำองค์ความรู้จากกลุ่มที่มีสมาชิกหรือมีการจัดตั้งที่ดีกว่า

3. ปัญหาการพัฒนาของรัฐไทย และความอ่อนแอของภาคชนบท

ในปัจจุบันปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในสังคมโลก โดยเฉพาะประเทศกำลังพัฒนา ได้แก่ ปัญหาความขัดแย้งทางด้านสังคมและทรัพยากร ซึ่งมีสาเหตุมาจากปัจจัยต่างๆ หลายประการ อาทิ ปัจจัยด้านความต้องการใช้ทรัพยากรเพิ่มขึ้น ปัจจัยด้านนโยบายที่เน้นการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ และการมีกฎหมายที่ไม่สอดคล้องกับแบบแผนการใช้ทรัพยากรของท้องถิ่น เป็นต้น ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะและกิจกรรมอื่นๆ ของรัฐไม่ได้นำประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นหรือร่วมตัดสินใจ (Hart and Castro, 2000) ซึ่งในปัจจุบันปัญหาดังกล่าวได้ทวีความรุนแรง ทำให้ประชาชนในชุมชนเอง หรือรัฐบาลและองค์การระหว่างประเทศได้ริเริ่มแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว อาทิ ธนาคารโลก ได้จัดทำแผนงานเสริมสร้างอำนาจประชาชน โดยการทำให้ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับข้อมูลข่าวสาร เข้าร่วมในกิจกรรมของรัฐบาล ตรวจสอบการดำเนินงานของหน่วยงานของรัฐ รวมทั้งการตั้งองค์กรประชาชนในท้องถิ่นเพื่อดำเนินกิจกรรมการพัฒนา เป็นต้น โดยคาดหวังว่ากิจกรรมดังกล่าวนี้จะช่วยพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและประชาชน ทำให้การกำหนดนโยบายสามารถกระทำอย่าง

รอบคอบ เนื่องจากประชาชนได้เข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็นต่อร่างนโยบายดังกล่าวแล้ว ทำให้นโยบายสาธารณะส่งผลกระทบต่อประชาชนและชุมชนน้อยที่สุด และท้ายที่สุดนโยบายจะสามารถรับมือปัญหาความขัดแย้งในสังคมได้

สำหรับประเทศไทยก็ได้เผชิญปัญหาในลักษณะเดียวกัน ซึ่งหากเราย้อนกลับไปพิจารณาถึงสาเหตุของความขัดแย้งในสังคมและทรัพยากร ทั้งความขัดแย้งระหว่างประชาชน ชุมชน หรือ ประชาชนและหน่วยงานของรัฐ ล้วนแล้วแต่มีสาเหตุมาจากระบวนการนโยบาย การพัฒนาของรัฐในอดีตที่ถูกกำหนดโดยคนกลุ่มน้อยซึ่งเป็นชนชั้นนำของสังคม ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาแบบรวมศูนย์และรูปแบบบนสู่ล่าง โดยกระบวนการกำหนดนโยบายและวางแผนในลักษณะดังกล่าวมีมุมมองอย่างน้อยสองประการ ได้แก่ ประการแรก เป็นการกำหนดนโยบายที่มองในลักษณะผู้ใหญ่มากับผู้น้อย กล่าวคือรัฐเป็นผู้ใหญ่ และประชาชนเป็นผู้ย่อยซึ่งถูกมองจากรัฐว่าไม่มีความรู้ รัฐหรือผู้ใหญ่ จึงมีหน้าที่ให้ความช่วยเหลือหรืออุปถัมภ์แก่ผู้น้อย และผู้น้อยจะต้องรับสิ่งที่ผู้ใหญ่ให้นโยบายที่กำหนดโดยผู้กำหนดนโยบายที่มีแนวคิดดังกล่าวจึงออกมาในรูปนโยบายที่รัฐเห็นสมควรว่าประชาชนควรจะต้องทำ โดยไม่ใส่ใจว่าสิ่งที่รัฐต้องการให้ประชาชนทำนั้น เป็นความต้องการของประชาชนหรือไม่ ดังนั้นการกำหนดนโยบายโดยวิธีการดังกล่าวจึงไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต หรือความต้องการที่แท้จริงของประชาชน ตัวอย่างของนโยบายดังกล่าว ได้แก่ การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์ การกำหนดเขตพื้นที่ป่าสงวน เป็นต้น นอกจากนี้แนวคิดที่ถูกเผยแพร่ว่ารัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรทั้งหมด และรัฐมีอำนาจในการจัดสรรทรัพยากรดังกล่าวแต่เพียงผู้เดียว ทำให้มีการนำทรัพยากรจากภาคชนบทเข้ามาเป็นวัตถุดิบในการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม เพื่อตอบสนองต่อนโยบายการพัฒนาไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม โดยที่ประชาชนขาดอำนาจต่อรอง และต่อมาได้สร้างปัญหาขึ้นมาในสังคมไทย อาทิ การสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าบังคับให้ประชาชนต้องย้ายถิ่นฐาน สูญเสียอาชีพและวิถีชีวิตและความเป็นชุมชน การขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชพาณิชย์ทำให้ต้องบุกรุกป่า เกิดการแย่งชิงทรัพยากรน้ำระหว่างชุมชน และเพิ่มหนี้สินของภาคเกษตร เป็นต้น

อีกประการหนึ่ง หากเรามองในเรื่องของการควบคุมแล้วพบว่าเป็นความปรารถนาของผู้กำหนดนโยบายในการที่จะควบคุมทิศทางของนโยบาย เพื่อป้องกันข้อผิดพลาดที่จะ

เกิดขึ้นในกระบวนการนโยบายไปปฏิบัติ โดยหากอนุญาตให้มีผู้เข้าร่วมในกระบวนการที่ไม่ใช่ตัวแสดงในภาครัฐ (state actors) แล้ว มีโอกาสสูงที่เป้าหมายของนโยบายจะถูกเบี่ยงเบนไปในทิศทางอื่นตามการเรียกร้องของผู้เข้าร่วมกระบวนการคนอื่นๆ ดังนั้นทัศนคติของผู้กำหนดนโยบายที่นิยมแนวคิดด้านผู้นำ (elitist political realism) มองว่าการมีส่วนร่วมของตัวแสดงที่ไม่ใช่ภาครัฐ (non-state actors) จะทำให้เกิดความวุ่นวาย หรือเป็นการสร้างภาระมากเกินไปในการกำหนดนโยบาย (Crozier, Huntington and Watanuk, 1975 in Considine, 1994) โดยปัจจัยประการที่สองนี้ ได้สะท้อนออกมาในรูปของความพยายามที่จะควบคุมทั้งกระบวนการกำหนดนโยบายผู้ที่จะมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและการนำนโยบายไปปฏิบัติ

นักวิชาการไทยหลายท่านได้วิพากษ์ถึงกระบวนการนโยบายสาธารณะ และการวางแผนของไทยว่าขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน อาทิ ศาสตราจารย์ ดร. ผาสุก พงษ์ไพจิตร ได้กล่าวถึงการตัดสินใจของรัฐในโครงการขนาดใหญ่ว่า

“...รัฐบาลเชื่อว่าตนมีสิทธิแต่เพียงผู้เดียวในการตัดสินใจโครงการขนาดใหญ่ เช่น การสร้างเขื่อน โรงไฟฟ้า โรงกำจัดน้ำเสีย สนามบิน ทางหลวง รัฐบาลคิดว่าตนมีสิทธิและหน้าที่ที่จะกำหนด ‘ผลประโยชน์ของชาติ’ และไม่มีหน้าที่ที่จะต้องปรึกษาหารือกับอธิปไตย หรือขออนุญาตจากบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง” (Phongpaichit, 2000)

และในการตัดสินใจอนุมัติโครงการนั้น รัฐบาลจะใช้เกณฑ์ใดๆ ดังที่ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร กล่าวต่อไปว่า

“...ในการตัดสินใจ รัฐบาลจะใช้การประเมินโครงการแบบใดๆ โดยใช้มูลค่าทางเศรษฐกิจที่แสดงออกมาโดยการวิเคราะห์ต้นทุน-ผลประโยชน์ และบ่อยครั้งที่การประเมินเหล่านี้ไม่ให้ความสนใจ หรือใส่ใจแต่เพียงเล็กน้อยต่อการสูญเสียผลประโยชน์ของประชาชนซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่ วิถีชีวิต คุณภาพชีวิต หรือสุขภาพที่เกิดจากโครงการ” (Phongpaichit, 2000)

ซึ่งจากข้อวิพากษ์ดังกล่าวข้างต้นได้นำภาพทำให้เราเห็นว่านโยบายการพัฒนาที่กำหนดในรูปแบบบนลงล่าง ได้มีผลกระทบต่อประชาชนอย่างมากและเป็นสาเหตุหนึ่งของความอ่อนแอของประชาชนในชนบทที่ขาดโอกาสในการเข้าร่วมกระบวนการกำหนดนโยบาย ในขณะที่ ดร.เดชรัตน์ สุขกำเนิด (Watershed, 2000) ที่ได้ศึกษาโครงการพัฒนาพลังงานของรัฐกล่าวว่าในการนำนโยบายไปปฏิบัตินั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องใช้หลัก D-A-D (Decide-Announce-Defend) โดยนโยบายถูกกำหนดขึ้นมา ประกาศใช้และนำไปปฏิบัติโดยไม่ปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชน และเมื่อเกิดปัญหาขึ้นมา รัฐก็ได้อ้างเหตุผลต่างๆ เพื่อที่จะทำให้โครงการดำเนินต่อไปได้ อาทิ การอ้างถึงความจำเป็นที่จะต้องขยายสาธารณูปโภคเนื่องจากเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ การอ้างว่าประชาชนส่วนน้อยจะต้องเสียสละให้กับคนส่วนใหญ่เป็นต้น เนื่องจากรัฐและหน่วยงานที่ดำเนินโครงการดังกล่าวมีทรัพยากรเหนือกว่าชุมชนท้องถิ่น จึงทำให้โครงการสามารถดำเนินการต่อไปได้ท่ามกลางกระแสการคัดค้านของประชาชน และในที่สุดได้ก่อให้เกิดผลกระทบตามมาหลายประการ อาทิ ความแตกแยกในชุมชน ประชาชนต้องอพยพออกจากถิ่นฐานเดิม การสูญเสียอาชีพและการพึ่งพาตนเอง และส่งผลกระทบอื่นๆ ตามมาเช่น ปัญหาสุขภาพกาย สุขภาพจิต (เดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2545) ซึ่งการประทุของสมัชชาคนจนได้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวในการดำเนินนโยบายพัฒนาของรัฐไทยดังกล่าว นอกจากนี้ก็เกิดผลกระทบต่อสังคมส่วนรวม ได้แก่ ปัญหาความเครียดของสาธารณชนที่เห็นความขัดแย้งเกิดขึ้นในประเทศ เป็นต้น

เราจะเห็นว่าการดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศในห้าทศวรรษที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองหลายประการ ทั้งการเปลี่ยนแปลงในทางบวกกล่าวคือทำให้เศรษฐกิจเติบโต และหลุดพ้นจากการเป็นประเทศด้อยพัฒนาจากการประกาศของธนาคารโลกไปทศวรรษที่ 1990 (Phiboolsaravut, 1997) แต่ผลในทางลบนั้นก็ไม่ว่าจะประเมินได้ กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองดังกล่าวทำให้ประชาชนในชนบทสูญเสียความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น เริ่มขาดความภูมิใจในรากเหง้าของตนเอง ขาดเอกลักษณ์ ความเป็นอิสระในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพลดน้อยลง ทำให้ไม่กล้าตัดสินใจดำเนินชีวิตเอง เนื่องจากถูกรอบงำจากภายนอก ทั้งองค์กรภาครัฐ ธุรกิจ รวมถึงบรรษัทข้ามชาติต่างๆ ที่เข้ามาตัดสินใจแทนชาวบ้าน ดังเช่น

พระไพศาล วิสาโล ได้ยกตัวอย่างชุมชนยกกระบัตร จังหวัดสมุทรสาครเมื่อ 20 กว่าปีก่อน ว่าเป็นตัวอย่างหนึ่งที่ชัดเจนว่าเมื่อโครงการพัฒนาของรัฐได้ไปดำเนินการแล้วทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่ในทางตรงกันข้ามกลับทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชนกลับอ่อนแอลง การร่วมแรงร่วมใจมีน้อยลง ซึ่งในที่สุดอาจมีผลให้ชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกได้ง่าย (พระไพศาล วิสาโล, 2545) นอกจากนี้ในบางชุมชนบทเมื่อถึงฤดูเพาะปลูกชาวบ้านจะต้องไปถามคนอื่นที่เป็นคนนอกว่า ควรจะเลือกพันธุ์อะไร ปลูกหรือดูแลอย่างไร ขายอย่างไร และในที่สุดก็จะถูกแนะนำให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวขายตามความต้องการของตลาด เช่น มัน ลำปะลั้ ปอ เป็นต้น รวมถึงการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงตามที่ภายนอกแนะนำ และสุดท้ายก็ต้องขายผลผลิตตามราคาที่ภายนอกกำหนด ผลก็คือขายได้น้อย ราคาตกต่ำ เกิดภาวะหนี้สินล้นพ้นตัว ยากจนลงเรื่อยๆ ในที่สุดต้องขายนาใช้หนี้สิน และอพยพเข้าไปทำงานทำในเมือง นี่เป็นตัวอย่างของสภาพที่เริ่มสูญเสียภูมิปัญญาของชาวบ้านไปและถูกครอบงำจากภายนอก เป็นผลให้ประชาชนไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งเป็นอันตรายต่ออนาคตของชาวบ้านและของชาติในที่สุด

สภาพความอ่อนแอของสังคมชนบทดังกล่าว ทำให้มีปราชญ์ชาวบ้านหลายท่านได้ย้อนกลับมาพิจารณาถึงปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งแสวงหาแนวทางแก้ไขโดยหันกลับมาทบทวนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ หลายท่านได้ปฏิเสธวิธีการพัฒนาของรัฐและได้กลับไปใช้วิธีการพึ่งพาตนเอง อาทิ พ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ หรือพ่อคำเดื่อง ภาษี พ่อผาย สร้อยสระกลาง เป็นต้น ได้หันกลับมายึดคำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่อง “อัตตาหิ อัตตโน นาโถ” ในการประกอบอาชีพและส่งผลกระทบต่อชาวบ้านสามารถจัดหนี้สินที่เกิดจากการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ พร้อมทั้งสามารถฟื้นฟูระบบเกษตรแบบพึ่งพาตนเองได้อีกครั้งหนึ่ง (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดี, 2544)

การหันกลับไปใช้ภูมิปัญญาไทยเป็นหลักในการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ถูกมองว่าความพยายามหาทางปลดปล่อยตนเองและชุมชนจากการครอบงำของการพัฒนากระแสหลักที่ดำเนินการโดยภาครัฐ ซึ่งได้แสดงผลเป็นที่ประจักษ์ว่าไม่สามารถช่วยให้ประชาชนหลุดพ้นจากความยากจนได้ ในทางตรงกันข้ามแนวทางการพัฒนาจากรัฐดังกล่าวได้ทำให้ประชาชนยากจนลงกว่าเดิมดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ดังนั้นความสำเร็จของการดำเนินงานโดยใช้ภูมิปัญญา

ท้องถิ่นของปราชญ์ชาวบ้านดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า แท้จริงแล้วชาวบ้านมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองอยู่แล้ว ตลอดจนสังคมไทยนั้นได้มีแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมอยู่แล้ว แต่โดยที่การพัฒนาประเทศในอดีตได้ใช้วิธีการวางแผนแบบบนสู่ล่าง และการครอบงำแนวคิดในการพัฒนาโดยภาครัฐ และโดยที่ภาครัฐถือว่าตนมีอำนาจในการกำหนดนโยบายแต่เพียงผู้เดียว ตลอดจนไม่ได้สร้างช่องทางหรือกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น อันเนื่องมาจากอคติของภาครัฐที่มีต่อประชาชน โดยมองว่าประชาชนไม่มีความรู้ ในขณะที่ภาครัฐเองได้กำหนดนโยบายโดยยึดแนวคิดแบบตะวันตก ซึ่งมีมุมมองในเรื่องธรรมชาติที่แตกต่างจากแนวคิดของตะวันออก ดังเช่นรองศาสตราจารย์ ดร.อนุชาติ พวงสำลี (2546) กล่าวว่า

“ระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมในแนวคิดตะวันตกวางอยู่บนฐานความคิดดังนี้ (1) เชื่อว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสามารถจะเข้ามาจัดการและควบคุมระบบธรรมชาติได้ (2) นำเอาระบบความคิดทางด้านเศรษฐกิจ และกลไกการตลาด กลไกการแข่งขัน และกลไกการควบคุมมาเป็นหลัก ซึ่งเราพบว่าระบบความคิดทั้งสองไม่เหมาะสมกับวัฒนธรรมของคนในภูมิภาคตะวันออก ในขณะที่ระบบความคิดตะวันออกเชื่อว่าระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อกัน มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่อยู่ในระบบธรรมชาติ ดังนั้นระบบความคิดตะวันออกจึงวางอยู่บนรากฐานที่เคารพต่อธรรมชาติ ซึ่งจะไม่เข้าไปควบคุมหรือจัดการ แต่จะปรับพฤติกรรมและระบบความคิดของตนเองให้สอดคล้องกับธรรมชาติ”

การที่รัฐไม่ได้เข้าใจถึงสภาพชนบทอย่างแท้จริง หรือมีอคติต่อการกำหนดนโยบายโดยเน้นที่ภาคอุตสาหกรรมเป็นหลักแนวทางการพัฒนาที่รับมาจากตะวันตกทำให้สังคมชนบทถูกครอบงำจากภายนอก และทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ของภาคชนบทต้องถูกบีบคั้นสำหรับตอบสนองต่อภาคอุตสาหกรรม ส่งผลให้ชุมชนจึงเกิดความอ่อนแอดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น

4. กรณีศึกษาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจของประชาชน

4.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญา เป็นคำที่ใช้ในแวดวงของนักศึกษามานานแล้ว ส่วนคำว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน (popular wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom หรือ indigenous knowledge) หรือ ภูมิปัญญาไทย (Thai wisdom) มีผู้สนใจพูดถึงกันมากเมื่อทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งองค์กรภาครัฐและองค์กรภาคเอกชนที่เห็นว่าการเข้าใจเรื่องภูมิปัญญาเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้เข้าใจวัฒนธรรมของชาวบ้าน และทำให้เข้าใจภาพรวมในวัฒนธรรมของชาติได้ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาได้

Langill (1999) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง “ความรู้ที่คนในท้องถิ่นใช้เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นดังกล่าว” จากความหมายนี้จะเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเกี่ยวข้องกับการสร้างองค์ความรู้ และมีความแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งท้องถิ่นได้สร้างองค์ความรู้ขึ้นมาจากการดำรงชีวิตที่ต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ตนอาศัยอยู่

ศาสตราจารย์ นพ. ประเวศ วะสี (อ้างในกลุ่มสถาบันราชภัฏภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2542) กล่าวว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน เกิดจากการสะสมเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดไม่แยกเป็นวิชาๆ แบบที่เราเรียน ดังนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจอาเซียนความเป็นอยู่เกี่ยวกับการใช้จ่ายกับการศึกษาวัฒนธรรมจะผสมผสานเชื่อมโยงกันไปหมด” จากความหมายดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านจะมีลักษณะที่เชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจและสังคม และระบบวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ (2542) ได้กล่าวในบทสรุปเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น เศรษฐกิจ ชุมชนและการพัฒนาอย่างยั่งยืนว่า จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 4 ประการด้วยกัน คือ

ประการแรก ชุมชนเรียนรู้ หมายความว่า คนต้องเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาโดยเน้นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นเป็นหลัก ชุมชนจะต้องมีการบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยสืบทอดภูมิปัญญาเดิมรวมทั้งปรับปรุงประยุกต์เข้ากับความรู้สมัยใหม่ เพื่อตอบสนองความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างแท้จริง

ประการที่สอง ชุมชนจะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรที่ดี และมีสภาพแวดล้อมที่ดี มีทรัพยากรในระดับที่ยังคงใช้ประโยชน์ได้ มีสำนึกในความเป็นชุมชน มีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายในและภายนอกชุมชน ชุมชนยังมีความสามารถในการวางแผนกลยุทธ์เพื่อจัดระเบียบของชุมชนและจัดการความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น การใช้ป่าผืนเดียวกันหรือใช้น้ำสายเดียวกัน เป็นต้น มีการสร้างเครือข่ายพหุภาคี โดยเน้นความร่วมมือระหว่างชุมชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐและเอกชน เพื่อสร้างขึ้นเป็นประชาคมในระดับต่างๆ ซึ่งทำงานสู่จุดมุ่งหมายในการสร้างสังคมร่วมกัน

ประการที่สาม ชุมชนต้องมีศักยภาพในการผลิต ซึ่งชุมชนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในฐานทรัพยากรของตนเองว่ามีจุดแข็งอย่างไร ชุมชนมีศักยภาพในการผลิตอะไร ศักยภาพในการผลิตยังหมายความว่ารวมถึงการเรียนรู้ที่จะเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตด้วยการแปรรูป การบรรจุหีบห่อ การส่งเสริมบทบาทการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือรูปแบบของการสร้างรายได้อื่นๆ ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ ชุมชนจะต้องมีทุนซึ่งมาจากการริเริ่มของชาวบ้านเอง รวมทั้งมีการพัฒนาระบบการบริหารการผลิต

ประการที่สี่ ชุมชนจะต้องมีศักยภาพในการกำหนดและจัดการชีวิตของตนเอง ซึ่งหมายความว่า ชุมชนสามารถดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี ปราศจากการแทรกแซงและครอบงำจากภายนอก มีความเป็นตัวของตัวเอง มีความเคารพในจารีตประเพณี ระบบคุณค่าและรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตน

จากความหมาย ลักษณะ และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนาตามทัศนะของนักวิชาการที่ได้นำมากล่าวข้างต้น เราพบว่าการสร้างพลังอำนาจของชุมชนซึ่งมีปัจจัยสามประการคือ การสร้างองค์ความรู้ การรวมกันเป็นกลุ่มและสร้างเครือข่ายนั้น มีลักษณะเดียวกับการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาชุมชนของชาวบ้าน แต่สิ่งที่เป็นคำถามว่า แม้ภูมิปัญญาเหล่านี้จะได้รับการพิสูจน์ว่าทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ และลดการครอบงำจากภายนอก และมีพลังอำนาจเพิ่มขึ้น แต่เหตุใดจึงไม่ได้รับการส่งเสริมหรือสนับสนุนอย่างจริงจังจากภาครัฐ ที่จะให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนา ซึ่งคำตอบก็คง

ไม่อาจหลีกเลี่ยงจากการที่ภาครัฐยังคงต้องการรักษาสถานภาพการเป็นผู้ชี้หน้าในการพัฒนา
อยู่นั่นเอง

4.2 กรณีศึกษาการสร้างพลังอำนาจโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้การชี้หน้าของรัฐได้ก่อให้เกิดความหายนะแก่ประชาชน
ในภาคชนบท สถานการณ์ดังกล่าวได้ทำให้ผู้นำชุมชนหลายคนได้หันกลับมาพิจารณาถึงแนวทาง
ที่จะรับมือและแก้ไขปัญหา โดยหันไปทบทวนถึงประสบการณ์ของบรรพบุรุษและชุมชน
พร้อมกับแสวงหาองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อฟื้นฟูประชาชนและชุมชน โดย
กระบวนการดังกล่าวนี้ได้เกิดขึ้นราวสามทศวรรษที่ผ่านมา โดยมีรูปแบบที่หลากหลายทั้งในด้าน
ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ลักษณะกลุ่ม องค์กร ผู้นำ และเครือข่าย โดยองค์กรเหล่านี้ได้พิสูจน์
ให้เห็นถึงความสำเร็จในการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง การเพิ่มอำนาจต่อรอง สร้างทางเลือกใหม่
ที่พ้นจากการครอบงำขององค์กรภายนอก ซึ่งเราจะพบในรายงานข่าวหรือการนำเสนอในวงวิชาการ
อยู่เสมอ สำหรับในบทความฉบับนี้ได้นำ 3 องค์กรที่ประสบความสำเร็จในการสร้างพลังอำนาจ
ชุมชน โดยประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท จังหวัดเชียงใหม่
โครงการสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดตราด และชุมชนเกษตรแม่ทา จังหวัดเชียงใหม่

(1) มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท จังหวัดเชียงใหม่

มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนา
ชนบท โดยมีพระพุทธรพจนวรารมณ (หลวงปู่จันทร์ กุสโล) เจ้าอาวาสวัดเจติยหลวงวรวิหาร
อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และเจ้าคณะภาค 4-5-6-7 (ธรรมยุต) เป็นองค์ประธานดำเนิน
การก่อตั้งใน พ.ศ. 2517 มูลนิธิได้รับอนุญาตให้จดทะเบียนลำดับที่ 911 เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม
2518 โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ (1) เพื่อส่งเสริมความสามารถทางด้านกิจกรรม
(2) เพื่อส่งเสริมความสามารถทางการค้า การสหกรณ์ การเศรษฐกิจ (3) เพื่อส่งเสริมความสามารถ
ของการเป็นผู้นำเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหมู่บ้านของตนเอง

มูลเหตุของการก่อตั้งมูลนิธิ เกิดขึ้นจากการที่พระพุทธรพจนวรารมณได้ออกไป
เยี่ยมเยียนชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ และท่านก็ได้พบว่าเด็กนักเรียนเมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่
4 แล้วส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสเรียนต่อ เนื่องจากฐานะทางบ้านยากจน ดังนั้นพวกเขาจึงจับ

กลุ่มกันประพตติตัวไปในทางที่ไม่ชอบ ท่านจึงได้เกิดความคิดอยากจะแก้ไขปัญหของเด็กเหล่านั้น จึงขออนุญาตก่อตั้ง “มูลนิธิเมตตาศึกษา” เมื่อปี พ.ศ.2502 เพื่อดำเนินการตั้ง “โรงเรียนเมตตาศึกษา” เพื่อเปิดโอกาสให้เด็กนักเรียนที่จบการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ได้เข้าเรียนโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ซึ่งการจัดตั้งโรงเรียนเมตตาศึกษาโดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน นอกจากจะช่วยเพิ่มโอกาสให้เด็กๆ ที่เรียนดีแต่ยากจน ได้มีโอกาสเข้าเรียนต่อในชั้นที่สูงขึ้นแล้ว ยังช่วยให้ชุมชนได้มีผู้นำที่มีความรู้กลับไปช่วยพัฒนาอาชีพและชีวิตความเป็นอยู่ให้กับชาวบ้านอีกด้วย

ผลการดำเนินงานของโรงเรียนเมตตาศึกษา ตลอดระยะเวลา 15 ปีก่อนการก่อตั้งมูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท พระพุทธพจนวรารักษ์พบว่านักเรียนที่จบการศึกษาจากโรงเรียนเมตตาศึกษาไม่ได้กลับไปเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนของตนตามวัตถุประสงค์ที่ท่านตั้งไว้ ส่วนใหญ่พากันเรียนต่อในสถาบันการศึกษาชั้นสูง เมื่อจบการศึกษาแล้วมักจะหางานทำอยู่ในเมืองใหญ่ๆ ไม่มีใครคิดกลับไปประกอบอาชีพทำนาทำไร่ ช่วยเหลือชาวบ้านตามที่ท่านได้คาดหวังไว้

จากบทเรียนของโรงเรียนเมตตาศึกษาทำให้พระพุทธพจนวรารักษ์เรียนรู้ว่า การให้การศึกษาตามระบบที่ทำกันอยู่ทั่วไป นอกจากจะไม่ช่วยให้บรรลุเป้าหมายของการแก้ไขปัญห ความยากจนและความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทแล้ว ยังเป็นการดึงดูดเอาคนดีคนเก่ง ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีค่าออกมาจากชนบทและไปเพิ่มความเจริญให้กับชาวเมืองมากขึ้น ในขณะที่คนชนบทส่วนใหญ่ยังจมปลักอยู่กับความไม่รู้ ขาดผู้นำ ถูกทอดทิ้ง และมีมาตรฐานชีวิตที่แตกต่างจากคนเมืองมากขึ้นทุกที

พระพุทธพจนวรารักษ์ได้เฝ้าทบทวนประสบการณ์ รวมทั้งได้เพียรพยายามคิดค้นหาวิธีการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการพัฒนาชนบทไปแล้วปีแล้ว ในที่สุดท่านก็พบว่างานพัฒนาที่แท้จริงต้องทำที่หมู่บ้าน โดยตัวชาวบ้านที่ประสบปัญหาเอง คนทุกกลุ่มทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ ชาย หญิง ทุกคนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาของตนเองและชุมชนอย่างต่อเนื่อง มีจิตสำนึกรักถิ่นฐาน มุ่งพัฒนาอาชีพและรายได้ของตนเองอย่างจริงจัง ท่านจึงก่อตั้งมูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบทขึ้นใน พ.ศ. 2517 ภายใต้นโยบายที่ว่า “เศรษฐกิจและจิตใจ ต้องแก้ไขพร้อมกัน” (อริณันท์ อำนัญญ, 2540)

งานพัฒนาของมูลนิธิ ได้ดำเนินก้าวหน้าขึ้นมาเป็นลำดับ ด้วยการพัฒนาแบบผสมผสานและครบวงจรในระดับหมู่บ้าน โดยขยายขอบเขตของพื้นที่ดำเนินงานอยู่ใน 3 จังหวัด คือ เชียงใหม่ ลำพูน และแม่ฮ่องสอน มีความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิต อาชีพ การศึกษาและสิ่งแวดล้อม อันหมายถึงท้องถิ่นของเกษตรกรที่ยากจนในชนบท ให้อยู่ดีกินดี มีความรู้ความสามารถในการปรับปรุงแก้ไขปัญาที่เกิดขึ้นกับชุมชน มีการรวมกลุ่มกันทำงาน ช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกัน และมีจิตสำนึกในการพิทักษ์ทรัพยากร และผลประโยชน์ของคนในชุมชนร่วมกัน รวมทั้งรู้จักดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา

การดำเนินงานสนับสนุนและส่งเสริมกลุ่มเป้าหมายให้บรรลุผลได้ มูลนิธิ ได้วางแนวทางในการส่งเสริมไว้ดังต่อไปนี้ (สมนึก ธีระพะลิเกะ, 2538)

(1) ส่งเสริมองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็ง เนื่องจากตระหนักว่า การพัฒนาแบบรวมศูนย์จากส่วนกลาง ทำให้คนในชุมชนถูกลดศักยภาพลงเรื่อยๆ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเลือนหายไป องค์กรชาวบ้านเดิมอ่อนตัวลง ชาวบ้านเกิดความรู้สึกลี้ภัยพึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกมากขึ้น ดังนั้นมูลนิธิ เห็นว่าการแก้ไขปัญหาชุมชนจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการส่งเสริมอำนาจการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนเป็นสำคัญ

(2) ให้การศึกษาที่เหมาะสมกับคนในชุมชน เป้าหมายที่สำคัญก็เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกของคนในชุมชน ร่วมมือกันแก้ไขปัญหาในชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพชีวิตโดยอาศัยการศึกษานอกระบบเข้าช่วย

(3) วัดหรือพระสงฆ์ คือผู้นำในการพัฒนาสังคม เพื่อส่งเสริมให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการพัฒนา ทั้งในฐานะของผู้ชี้แนะการประพฤติปฏิบัติให้แก่ประชาชน ไม่ให้หลงใหลไปกับกระแสวัตถุนิยมจนเกินขอบเขต และในฐานะของผู้ส่งเสริมการแก้ไขปัญหาปากท้องของคนยากจนที่ยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้

หลักการดำเนินงานของมูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท คือ “ส่งเสริมกลไก มุ่งสอนวิทยา ดำรงศาสนา พัฒนาท้องถิ่น”

(1) ส่งเสริมกลไก มุ่งส่งเสริมสนับสนุนในการรวมกลุ่ม จัดตั้งองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็ง ก่อตั้งกองทุน หรือสถาบันในทางเศรษฐกิจของชุมชน โดยหลักการและวิธีการสหกรณ์

ส่งเสริมกิจกรรม โครงการทางการเกษตรกรรมในหน่วยเกษตรพัฒนา ส่งเสริมกิจกรรมโครงการทางด้านการหัตถกรรม งานฝีมือในหน่วยเมตตานารี

(2) มุ่งสอนวิทยา มุ่งให้การศึกษาเพื่อเพิ่มพูนสติปัญญาความรู้ ทักษะ ความสามารถในการผลิตและการบริหาร การจัดการในรูปแบบการอบรม สัมมนา ทัศนศึกษา ดูนาน การสาธิต โดยมีเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิ เป็นคู่คิด ประสานงาน และให้คำปรึกษา

(3) ดำรงศาสนา การนำหลักธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชนบท เพื่อแก้ปัญหาทางด้านจิตใจ ในรูปแบบของการอบรมสอดแทรกธรรมะ ข้อคิดตามโอกาสต่างๆ โดยประธานมูลนิธิ (พระพุทธพจนวราภรณ์) ตัวแทนพระสงฆ์ที่อยู่ในชุมชน เจ้าหน้าที่ พร้อมกับคัดเลือกธรรมะมาเป็นคุณสมบัติของสมาชิก รวม 4 ข้อ คือ (1) เพิ่มพูนความขยัน (ขยัน) (2) แข่งขันกันประหยัด (ประหยัด) (3) ฝึกหัดทำความดี (ซื่อสัตย์) (4) สามัคคีร่วมชาติ (สามัคคี)

สนับสนุนให้พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในด้านการจัดให้มีการศึกษาอบรมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ และสนับสนุนกิจกรรมที่พระสงฆ์แต่ละรูปคิดขึ้น หรือดำเนินการอยู่และสอดคล้องกับนโยบายของมูลนิธิ ด้วยการจัดตั้ง “กลุ่มสังฆพัฒนาชุมชนล้านนา” ขึ้นมา

(4) พัฒนาท้องถิ่น มุ่งสนับสนุนให้ชาวบ้านในชนบทเกิดสำนึกที่รักและหวงแหนอาชีพ เพื่อบ้าน วัฒนธรรม ประเพณี และสิ่งแวดล้อม ไม่คิดละทิ้งถิ่นฐาน มีการอนุรักษ์พัฒนาพื้นฟูอยู่อย่างต่อเนื่อง ภายใต้ความคิดที่ว่า “ไม่หลงของเก่า ไม่เมาของใหม่” (ธนย์วัฒน์ รัตนศักดิ์, 2546)

สำหรับการดำเนินงานภาคปฏิบัตินั้น มูลนิธิ แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 3 หน่วยงาน คือ หน่วยเกษตรพัฒนา หน่วยเมตตานารี และสำนักงานมูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท (อินันท์ อำนบุญ, 2540) โดยหน่วยเกษตรพัฒนา เป็นหน่วยงานที่ปฏิบัติงานในพื้นที่หมู่บ้านเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และแม่ฮ่องสอน โดยมีเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานสนาม เข้าไปเป็นผู้ประสานงานประจำหมู่บ้านร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้าน หน่วยเกษตรพัฒนามีเป้าหมายที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้สมาชิกที่เป็นเกษตรกรในพื้นที่เป้าหมายมีความรู้ ความสามารถทางการผลิต และการจัดการผลผลิตงานทางด้านการเกษตรกรรม ทั้งในระบบการเกษตร

เชิงอนุรักษ์ และการเกษตรแผนใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการจัดองค์กรเพื่อสนับสนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหมู่บ้าน และมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเครือข่ายตามรูปแบบและวิธีการสหกรณ์ โดยประกอบด้วยโครงการต่างๆ ได้แก่ โครงการส่งเสริมและฝึกอบรมทางด้านเกษตร และการจัดการกลุ่มโครงการเงินทุนหมุนเวียน โครงการศูนย์เด็กก่อนวัยเรียน โครงการธนาคารควาย - วัว โครงการธนาคารข้าว

หน่วยเมตตานารี เป็นหน่วยงานที่มุ่งส่งเสริมกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชนสตรี และแม่บ้าน ให้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนร่วมกับงานในหน่วยเกษตรพัฒนา โดยเน้นการรวมกลุ่มสตรี และส่งเสริมความรู้ วิชาชีพ ทักษะกรรม และงานฝีมือประเภทต่างๆ เพื่อเป็นอาชีพ และเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว นอกเหนือจากงานภาคเกษตรกรรม

พระพุทธรูปจนวนรารณ์ได้ดำริว่าสังคมพัฒนาที่แท้จริง คือ เศรษฐกิจและจิตใจต้องแก้ไขพร้อมกัน การแก้ไขปัญหาสังคมจะต้องให้ความสำคัญต่อกลุ่มคนที่มีปัญหามากที่สุดลำดับแรก นั่นคือ กลุ่มคนที่ยากจนโดยเฉพาะที่อยู่ในชนบท ปัญหาสังคมเมืองที่กำลังแออัดด้วยการพัฒนาวัตถุจนเกินขอบเขต และการหลั่งไหลเข้ามาของคนในชนบท เป็นเรื่องยืนยันชัดเจนว่าการพัฒนาชนบทที่ผ่านมาประสบความล้มเหลว คนในชนบทไม่สามารถพึ่งตนเองและได้รับการส่งเสริมให้สามารถครองชีพได้อย่างปกติ บนพื้นฐานอาชีพการเกษตรเมื่อชาวบ้านในชนบทถูกละเลย อีกทั้งแนวคิดการพัฒนาในลักษณะก่อให้เกิดความรู้สึกพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอก เช่นนี้ทำให้ต้องถูกเอารัดเอาเปรียบอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ทิศทางการพัฒนาชนบทอย่างแท้จริงจึงอยู่ที่การส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวของชาวบ้านให้เป็นองค์กรอย่างเข้มแข็ง มีอำนาจตัดสินใจในการเลือกวิถีทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับปัญหาของชุมชนของตนเอง องค์กร หรือหน่วยงานภายนอกจะต้องทำหน้าที่ในการเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกพึ่งตนเอง ไม่กำหนดแบบแผนการเปลี่ยนแปลงชุมชนในลักษณะตายตัว ดังที่นิยมปฏิบัติทั่วไปเช่นนี้ จึงจะเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนอย่างแท้จริง

ปัจจุบันมูลนิธิฯ เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ได้รับการยอมรับในการพัฒนาชนบทมากองค์กรหนึ่งทั้งในระดับภูมิภาคเดียวกันและในระดับประเทศ รวมทั้งได้รับการยกย่องในหมู่องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรสาธารณกุศลจากต่างประเทศหลายองค์กร การดำเนินงาน

ของมูลนิธิฯ ตลอดระยะเวลาสี่สิบปี ได้เป็นตัวอย่างหนึ่งของการสร้างพลังชุมชนโดยการนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ทำให้ชุมชนในชนบทที่เข้าร่วมโครงการมีความเข้มแข็ง ลดการพึ่งพาจากภายนอกและสามารถพึ่งตนเองได้

(2) กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดตราด

กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต วัดไผ่ล้อม อำเภอเมือง จังหวัดตราด เป็นกรณีตัวอย่างของการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและหลักธรรมะเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชน เป็นการจัดการทุนร่วมกันของชุมชน โดยให้ชาวบ้านได้มาทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของชุมชน

กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ กล่าวว่าได้ว่าเป็นที่พึ่งทาง “คุณธรรม” ของชาวบ้านที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ด้านองค์การการเงินของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต ด้วยการนำธรรมะเข้ามากำกับทุกขั้นตอนของการทำงานจนก่อให้เกิดการพึ่งพาซึ่งกันและกันของชาวบ้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม

ผู้ก่อตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ ได้แก่ พระอาจารย์สุบิน ปณีโต ที่ได้รู้ดังค์ไปตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งท่านได้พบเห็นปัญหาความไม่มั่นคงและเสื่อมทรุดของชุมชนในทุกด้าน ดังนั้นท่านจึงเห็นว่าแนวคิดการสะสมเงินที่ละเล็กละน้อยน่าจะเป็นวิธีการที่ช่วยเหลือชาวบ้านได้ โดยเริ่มแรกท่านทราบมาว่าที่โรงเรียนวัดน้ำขาว อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ครูชบ ยอดแก้ว ได้ใช้หลักดังกล่าวทำงานจนประสบความสำเร็จ ท่านจึงได้เดินทางไปศึกษาแลกเปลี่ยนแนวคิดกับครูชบ ยอดแก้ว จากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อกัน พระอาจารย์สุบินก็มีความเห็นว่า

“แนวคิดกลุ่มออมทรัพย์ของครูชบเป็นรูปแบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน สามารถแก้ปัญหาด้านการเงินได้ สร้างความเห็นอกเห็นใจต่อกันได้ แต่น่าจะนำเอาหลักธรรมะเข้าไปสอดแทรกด้วย เช่น หลักมงคลสูตร หลักธรรมาสารธรรม หลักสัจจะ ฯลฯ ซึ่งการนำหลักธรรมเหล่านี้ไปใช้ เราไม่จำเป็นต้องสอนให้ชัดเจนแต่ค่อยๆ สอดแทรกไปพร้อมกับๆ กับการปฏิบัติ” (มูลนิธิชุมชนไทย, ม.ป.ป)

จากแนวคิดดังกล่าวพระอาจารย์สุบิน จึงคิดเอาการจัดกลุ่มสะสมทรัพย์ไปสู่การทำความดีกับการสวดเทวกรรมะ แต่ท่านจะเอาธรรมะนำก่อน บอกให้ชาวบ้านเห็นปัญหาโครงสร้างของสังคม ปัญหาของชุมชนแล้วเอาเงินตามลงไป หรืออาจจะเอาเงินลงไปก่อน แล้วก็เอาธรรมะสวดเทวกรรมเข้าไปด้วย อย่าเอาเงินลงไปเดี่ยวๆ เพราะจะทำให้คนเกิดความโลภ ไม่เห็นอกเห็นใจ และพึ่งพาต่อกันอย่างแท้จริง ซึ่งในการดำเนินการดำเนินงานของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์นี้ แตกต่างจากกองทุนอื่นที่รัฐบาลนำมาจัดตั้งให้ในหมู่บ้านที่ไม่ได้มีหลักธรรมะประกอบ ทำให้การดำเนินงานไม่ประสบผลสำเร็จ และสร้างความแตกแยกให้กับชุมชน ทำให้ชุมชนเรียนรู้เรื่องการคอร์รัปชัน และการหมุนหนี้ และในที่สุดไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้

ในปี พ.ศ. 2533 พระอาจารย์สุบิน จึงได้ตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ขึ้นที่จังหวัดตราด ซึ่งเริ่มจากให้คนในชุมชนระดมเงินออมคนละ 10-20 บาท เพื่อนำเงินออมเหล่านั้นมาให้สมาชิกของกลุ่มกู้ยืม ในระยะแรกของการก่อตั้งกลุ่มมีสมาชิกประมาณ 70 คน ต่อมาในปี พ.ศ. 2541 มีกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ในจังหวัดตราดทั้งสิ้น 106 กลุ่ม หรือประมาณร้อยละ 60 ของจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด มีสมาชิกจำนวน 21,400 คน โดยมีเงินหมุนเวียนไม่ต่ำกว่า 36 ล้านบาท ผลจากการรวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มทำให้สมาชิกมีความเป็นอยู่ดีขึ้น มีแหล่งสำหรับกู้เงินในการประกอบอาชีพ มีเงินสะสม และมีกองทุนสวัสดิการคุ้มครองตนเอง (มาริสา โกเศยะโยธิน, 2543)

เป้าหมายของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ ได้แก่ การแก้ไขปัญหาความยากจนและหนี้สิน โดยให้ชาวบ้านมีเงินออมของตนเอง มีความประหยัด ซื่อสัตย์ รวมทั้งให้ชุมชนรู้จักพึ่งตนเองในทุกๆ ด้าน ทั้งในด้านการอยู่ร่วมกันของชุมชน การแก้ปัญหาการทะเลาะเบาะแว้งกันของคนในชุมชนให้มีความสามัคคีกันในการทำงานกลุ่ม และสร้างพลังต่อรองของชุมชนเพื่อไม่ให้ถูกเอาเปรียบจากนายทุน การสร้างความภาคภูมิใจ ความมีศักดิ์ศรีให้หวนคีนสู่ชุมชนชาวชนบท สามารถเคียงบ่าเคียงไหล่ กับคนชั้นกลาง ข้าราชการ และนักธุรกิจอย่างมีศักดิ์ศรีได้ ให้คุณธรรมความรักและการปฏิบัติธรรมตามคำสอนพุทธศาสนากลับมาสู่ใจของชุมชน (มาริสา โกเศยะโยธิน, 2543)

พระอาจารย์สุบินได้ใช้แนวคิดจากภูมิปัญญาพื้นบ้านในการบริหารกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ดังต่อไปนี้ ประการแรก ท่านใช้หลักธรรมทางศาสนาที่เน้นในเรื่องบุญ การเอื้อเพื่อ

เพื่อแผ้ว ความสันโดษ เป็นหัวใจสำคัญของการกำหนดแนวทางการทำกิจกรรมสะสมทรัพย์ ไม่ให้หลุดไปสู่โศกนาฏกรรม โดยการใช้หลักธรรมดังกล่าวสอดแทรกไปในการแนะนำเรื่องการจัดการกองทุน การพัฒนากิจกรรมออมทรัพย์ให้เกิดเป็นผลประโยชน์ร่วมของชุมชน เพื่อสร้างแรงจูงใจของคนในชุมชน ให้หันมาร่วมมือพึ่งพากันแทนการแก่งแย่งหรือตัวใครตัวมัน ประการที่สองการใช้วิธีคิด “จิตสำนึกร่วมชุมชน” ทดแทนวิธีคิดแบบปัจเจก โดยอาศัยระบบการบริหารจัดการสวัสดิการ การกำหนดกลุ่มเป้าหมายของสมาชิก และการใช้กลไกของชุมชนในการตรวจสอบเพื่อสร้างจิตสำนึกร่วมของชุมชน ประการที่สาม การบริหารที่มีความยืดหยุ่น สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจสังคมของชุมชน เช่น การให้เงินกู้ การระดมเงินฝากที่ละเล็กละน้อย การจัดการเรื่องปันผล สวัสดิการที่ตอบสนองความต้องการของชาวบ้าน ประการที่สี่ การอาศัยบารมีของพระสุบินซึ่งมีสถานะเป็นพระ เป็นผู้นำคนสำคัญที่ชาวบ้านศรัทธา ไปจนถึงคณะกรรมการที่มาดูแลเรื่องกองทุนก็ถูกคัดเลือกด้วยหลัก เกณฑ์ด้านคุณธรรมและบารมี ประการที่ห้า การใช้สถานที่สาธารณะของชุมชน คือ วัด อันเป็นที่ที่ชาวบ้านมีโอกาสมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องอยู่แล้ว ซึ่งหากไปจัดการที่บ้านใครหรือหน่วยงานใด ความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือการเข้าถึงคงจะไม่เหมาะสมเท่าวัด และการสร้างเงื่อนไขให้ผู้คนต้องมาพบปะแลกเปลี่ยนทุกข์สุขกันอยู่เสมอ เช่นการต้องมาออมทุกเดือน (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2541)

พระสุบินได้นำเงินมาเป็นเครื่องมือในการจัดการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้อย่างดีในเชิงธรรมะ กล่าวคือ ในด้านการออมสมาชิกต้องให้สัจจะต่อตัวเองและกลุ่มว่าจะนำเงินมาฝากเดือนละหนึ่งครั้ง ในจำนวนที่เท่าๆ กันตลอดทั้งปี ด้านการกู้สมาชิกจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของการส่งเงินคืน และร่วมปรึกษาในการพิจารณาจัดลำดับความจำเป็นก่อนหลังของการกู้เงิน บนหลักของความเอื้ออาทรต่อกัน สำหรับกิจกรรมกองทุนสวัสดิการได้ถูกนำมาเป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน โดยให้สมาชิกมีจิตสำนึกของการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของและรับผิดชอบต่อกองทุนของชุมชน

นอกจากผลในเชิงปริมาณที่กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์มีจำนวนสมาชิกจำนวนมากแล้ว ผลเชิงคุณภาพได้แสดงออกให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของชุมชนหลายด้านคือ ปัญหาความยากจนหนี้สิน รวมถึงปัญหาสังคมอื่นๆ เช่น ลักขโมย เริ่มบรรเทาเบาบางลง อันเป็นผลจากการมีเงินออมของชาวบ้าน การมีระบบสวัสดิการที่ช่วยเหลือชุมชน ทั้งด้านสาธารณสุข การศึกษา และ

ภาระหนี้สิน และวิธีคิดเรื่องการประหยัด อดออม ทำให้วิกฤติความยากจนในหลายแห่งเริ่มคลายตัวลง ความสมานฉันท์ได้หวนกลับสู่ชุมชน เพราะผู้คนได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนทุกข์สุขมากขึ้น ความเป็นชุมชนปรากฏขึ้นแทนที่ความทะเลาะเบาะแว้ง ชาวบ้านมีวินัย ซื่อสัตย์ ไม่คดโกง อันเป็นผลจากระบบบริหารที่ต้องการความมีสัจจะจึงจะบรรลุถึงผลประโยชน์ร่วมของชุมชน อีกทั้งยังอาศัยกลไกของชุมชนคอยตรวจสอบ ทำให้ผู้คนไม่เคืองคว้างยามยาก เพราะไม่ว่าจะประสบเหตุไต่ก็ยังมีครอบครัว ชุมชน มีเงินออม เป็นตัวสนับสนุนค้ำจุนให้เกิดความอบอุ่นมั่นใจ การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ชุมชนมีพลังในการต่อรองกับพ่อค้า นักธุรกิจจากภายนอกได้ เพราะการบริหารจัดการร่วมกัน รวมกลุ่มกันซื้อขายสินค้า ซึ่งป้องกันการถูกเอารัดเอาเปรียบดังที่ผ่านมา และ ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจมากขึ้น เห็นได้จากการริเริ่มคิด วางแผนทำกิจกรรมอีกหลายอย่าง ในด้านธุรกิจชุมชน ต่างจากแต่ก่อนที่มีค้อย่ากล้าคิดกล้าทำมากนัก (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2541)

ปัจจุบันกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต ที่เน้นการใช้คุณธรรม นำเงินได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเองได้ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งไม่เพียงมีอยู่ในจังหวัดตราดเท่านั้น แต่อาศัยความร่วมมือของพระสงฆ์ ชาวบ้าน และหน่วยงานพัฒนาต่างๆ ทำให้ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ แพร่หลายไปทั่วประเทศ

(3) ชุมชนเกษตรแม่ทา

ชุมชนเกษตรแม่ทา ตั้งอยู่ที่ตำบลแม่ทา อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ โดยที่ตั้งของชุมชนเดิมเคยเป็นพื้นที่ที่อุดมด้วยป่าไม้ แต่ถูกทำลายไปเนื่องจากนโยบายการให้สัมปทานทำไม้ ในอดีตชาวแม่ทาได้ประกอบอาชีพปลูกไผ่ยาสูบเป็นหลัก เนื่องจากต้นยาสูบเป็นพืชใบที่ต้องการการดูแลที่ดี โดยเฉพาะการป้องกันการรบกวนจากแมลงที่เป็นศัตรูพืช ซึ่งวิธีการที่นิยมกันมากก็คือ การใช้สารเคมีกำจัดแมลง แต่ก็มิผลข้างเคียงก็คือ สร้างปัญหาด้านสุขภาพให้กับคนในชุมชน

ชาวบ้านแม่ทามีอาการป่วยโดยเฉพาะช่วงพ่นยาฆ่าแมลง และเก็บใบยาสูบ ซึ่งพวกเขาสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากการใช้ยาปราบศัตรูพืชที่เข้มข้นนั่นเอง ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้ยาฆ่าแมลงกลายเป็นประเด็นถกเถียงกันในกลุ่มชาวบ้าน เพราะนอกจากปัญหาด้านสุขภาพแล้ว ในสังคมชาวพุทธอย่างชุมชนแม่ทายังเห็นว่าการใช้ยาฆ่าแมลงเป็นบาป เนื่องจากสารเคมี

ทำลายชีวิตเล็กๆ ทั้งสัตว์และแมลง ทั้งชาวบ้านยังเชื่อว่าผลผลิตของพวกเขาที่ปนเปื้อนสารเคมี ซึ่งหมายถึงอันตรายต่อสุขภาพและชีวิตของผู้บริโภคอีกทอดหนึ่งด้วย (รัชดา วงศ์เมือง, 2546)

นอกจากใบยาสูบแล้ว พืชเศรษฐกิจอีกประเภทที่ได้รับการส่งเสริมให้ปลูกในชุมชนแม่ทา ก็คือ “ข้าวโพดฝักอ่อน” ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในชื่อ “ข้าวโพดไร่ญาติ” เหตุที่ได้ชื่อนี้เนื่องจากสิกรปลูกไร่ข้าวโพด จะต้องใช้เวลาที่มีอยู่ในการดูแลประกอบประหนึ่งข้าวโพดพันธุ์ดังกล่าว จนกระทั่งไม่มีเวลาแม้กระทั่งสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน เนื่องจากข้าวโพดไร่ญาติต้องการดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์

นอกจากปัญหาสุขภาพและความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนแล้ว การทำการเกษตรที่เข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย ทำให้ชาวบ้านต้องเผชิญกับต้นทุนการผลิตที่สูง ทั้งค่าพันธุ์พืช ค่าปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ค่าขนส่งพืชผลการเกษตร ส่วนผลผลิตที่ได้ก็ถูกพ่อค้าคนกลางกดราคา จนไม่เหลือกำไรไว้ทำทุนในการเพาะปลูกฤดูกาลต่อไป ผลก็คือชาวบ้านแม่ทายากจนลงเรื่อยๆ จนไม่มีแม้กระทั่งเงินไปใช้จ่ายบริโภคเพื่อประพาสชีวิต นอกจากนั้นการที่เกษตรกรไม่มีรายได้มากพอจะจนเจือจรรอบครัวบังคับให้พวกเขาต้องคิดหาทางเพิ่มรายได้ ซึ่งวิธีการหนึ่งก็คือเพิ่มผลผลิตโดยการเพิ่มพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งก็ต้องเข้าไปรุกล้ำป่ารอบนอกหมู่บ้านเพื่อขยายพื้นที่ปลูกพืช ทำให้พื้นที่ป่าแม่ทาที่มีเหลือน้อยแล้วลดลงไปอีก (รัชดา วงศ์เมือง, 2546)

ปี 2529 องค์กรนักพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่ง ชื่อว่า มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชนภาคเหนือ (Northnet) เข้ามาทำงานในพื้นที่ นักพัฒนาเอกชนที่เข้ามาได้หารือและพูดคุยถึงปัญหาปากท้อง พบว่าชาวบ้านมีข้าวไม่เพียงพอกับการบริโภค และทำให้ชาวบ้านได้ข้อสรุปว่าไม่เพียงแต่ปากท้องไม่อิ่มเท่านั้น แม้แต่ความสุขในการดำรงชีวิตของพวกเขาก็สูญหายไปด้วย ทั้งนี้รากของปัญหาน่าจะมาจากการที่ชาวชุมชนแม่ทาเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย ทั้งยังกลับมากำหนดเงื่อนไขการดำรงชีวิตและสร้างการพึ่งพิงด้วย และท้ายที่สุดของการวิเคราะหปัญหาก็ทำให้ชาวบ้านแม่ทาเริ่มหันนึกถึงการดำรงชีวิตของชาวแม่ทาในอดีต

ชาวบ้านมีคำถามในใจว่า ผู้คนในอดีตดำรงชีวิตได้อย่างไรโดยปราศจากเงิน และพวกเขาเริ่มค้นหาคำตอบ สิ่งแรกที่พวกเขาพบก็คือ “ชาวบ้านในรุ่นปู่ย่าตายาย ไม่ได้ใช้สารเคมีในการเกษตร และประการที่สองวัตถุประสงค์ของการทำเกษตรกรรมก็เพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก และสาม ชาวบ้านในอดีตปลูกทุกอย่างที่พวกเขาอยากกิน” (รัชดา วงศ์เมือง, 2546)

ภายใต้แนวคิด 3 ประการทำให้ฉายภาพว่าผู้คนในอดีตไม่จำเป็นต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก การที่พวกเขาไม่ต้องทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากไม่มีความจำเป็นต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่ในการทำการเกษตร และการที่ชาวบ้านสงวนรักษาป่าธรรมชาติไว้ก็เนื่องจากเห็นว่าเป็นแหล่งอาหารนาชนิดเพียงพอสำหรับชีวิตของพวกเขา

ดังนั้นชาวบ้านตำบลแม่ทามีข้อสรุปที่ชัดเจนว่า การที่จะหลุดพ้นจากปัญหาได้ก็ต่อเมื่อชาวบ้านมีข้าวกิน มีแผ่นดินอยู่ เนื่องจากการมีข้าวปลาอาหารกับการมีที่ดิน ก็เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กัน เพราะชาวบ้านไม่สามารถปลูกข้าวได้ถ้าเขาไม่มีที่ดิน ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้เป็นประเด็นสำคัญที่ตัดสินชะตาชีวิตของชาวบ้านทีเดียว

นอกจากนี้ประสบการณ์ของชาวบ้านได้นำมาซึ่งแนวคิดใหม่ ทำให้ชาวแม่ทาส่วนหนึ่งริเริ่มทำเกษตรกรรมที่ใช้อินทรีย์สาร (diversified organic farming) ซึ่งพวกเขาสรุปความคิดไว้อย่างชัดเจนว่า “เราปลูกทุกอย่างที่เราต้องการ เรากินทุกอย่างที่เราปลูก และหากมีเหลือเราถึงจะขาย” (รัชดา วงศ์เมือง, 2546)

พัฒนา อภัยมูล ผู้นำของชุมชนเกษตรแม่ทาได้แสดงวิสัยทัศน์ต่อการพัฒนาประเทศในระบบทุนนิยมว่า

“เราไม่ได้ปฏิเสธทุนนิยม มันไม่ใช่ไม่ดี แต่เราจะตามมันทันหรือเปล่า เทคโนโลยีมันดี แต่ทำยังไงให้มันเป็นของเรา ใช้ให้เหมาะสมกับตัวเอง ชาวไร่ชาวนาขายที่ขายทางส่งลูกเรียนหนังสือ แย่งกันเป็นเจ้าคนนายคน แล้วต่อไปใครจะทำไรทำนา รัฐบาลจะสร้างอุตสาหกรรมมารองรับได้ขนาดไหน ประเทศเรามันต้องพัฒนาบนฐานการเกษตร อุตสาหกรรมเรามันไม่ทันญี่ปุ่นกับอเมริกาหรอก แต่อย่าลืมนะเขากินเหล็กไม่ได้ แต่เรากินข้าวได้” (มุทิตา เชื้อซึ้ง, 2548)

ในปี 2536 เกษตรกรแม่ทา 10 ครอบครัว ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มเกษตรอินทรีย์ขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือกันในด้านกระบวนการผลิต ทั้งเป็นการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์และผลผลิตปลอดสารเคมีให้เป็นที่รู้จัก ซึ่งในปัจจุบันมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นและรวมตัวตั้งเป็นเครือข่ายเกษตรอินทรีย์แม่ทา ซึ่งมีเป้าหมายไม่แตกต่างจากกลุ่มฯเดิม แต่ชาวบ้านเห็นว่าการมีเครือข่ายฯ สามารถช่วยแก้ปัญหาของสมาชิกและกลุ่มที่ไม่สามารถจัดการได้ นอกจากนั้น

คณะกรรมการเครือข่ายฯ ยังสามารถทำหน้าที่ตัวแทนเครือข่ายกรณีหากต้องติดต่อกับองค์กรหรือกลุ่มนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนหรือภาครัฐ ต่อมาในปี 2544 เครือข่ายฯ ได้เข้าจดทะเบียนกับรัฐบาลในรูปของสหกรณ์ภายใต้ชื่อ สหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา ด้วยเหตุผลที่ต้องการให้องค์กรถูกต้องตามกฎหมายและได้รับการรับรองจากรัฐบาล (มูทิตา เชื้อซัง, 2548)

นอกจากนี้ชุมชนแม่ทายังได้กำหนดเขตป่าชุมชน จัดสรรที่ดินและป่าภายใต้แนวทางการใช้ประโยชน์ที่เหมาะสมถูกต้อง กล่าวคือในพื้นที่อนุรักษ์ (conservation forest) ถือเป็นพื้นที่ห้ามใช้ห้ามแตะต้อง เพราะเป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพและความอุดมสมบูรณ์ พวกเขายังเชื่อว่า บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่สิงสถิตย์ของดวงวิญญาณผู้พิทักษ์ป่า ส่วนที่เป็นป่าชุมชน (community forest) เป็นพื้นที่ใช้สอยของชุมชน ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บเห็ด ผัก สมุนไพร และเชื้อฟืนได้ ทั้งนี้ต้นไม้ในป่าชุมชน จะถูกตัดสำหรับสร้างบ้านหรือที่พักอาศัยเท่านั้น แต่กระนั้นไม่ได้หมายความว่า สมาชิกป่าชุมชนจะสามารถตัดไม้ได้เมื่อต้องการ พวกเขาสามารถใช้มันได้ก็ต่อเมื่อคณะกรรมการอนุญาตเท่านั้น

เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนของตำบลแม่ทาดัดกับอุทยานแห่งชาติแม่ตะไคร่ และอุทยานแห่งชาติขุนตาล ทำให้ชุมชนแม่ทาต้องเผชิญกับวิกฤตที่รัฐบาลพยายามที่ยึดพื้นที่ทางการเกษตรป่าชุมชน และป่าอนุรักษ์ของแม่ทาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของอุทยานแห่งชาติ โดยกล่าวหาว่าชาวบ้านแม่ทาเป็นตัวแทนการตัดไม้ทำลายป่า และเพื่อเป็นการรักษารัฐธรรมนูญจำเป็นต้องอพยพชาวบ้านออกไปจากพื้นที่

ในประเด็นข้อกล่าวหาดังกล่าวหัวหน้าชุมชนแม่ทาตอบได้ว่า ชุมชนไม่เคยกระทำอย่างที่ถูกกล่าวหาที่ยังระบุว่า “ป่าเป็นทุกอย่างสำหรับเรา มันเป็นซูเปอร์มาร์เก็ต เป็นแหล่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตพวกเรา เราจะทำลายป่าได้อย่างไร และที่ผ่านมาก็ได้รับการพิสูจน์แล้วว่า นโยบายรัฐและการจัดการป่าต่างหากที่เป็นตัวการทำลายป่า และที่แม่ทาก็เป็นตัวอย่างที่ยืนยันได้ถึงข้อเท็จจริงนี้” (รัชดา วงศ์เมือง, 2546)

ในแง่การจัดการชาวบ้านแม่ทาโดยเฉพาะในส่วนของสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทาเห็นว่า การพัฒนา(ในนามของความยั่งยืน) ที่สั่งการและควบคุมจากภายนอกชุมชน แต่เพียงฝ่ายเดียวเป็นไปในลักษณะการรวมศูนย์จัดการอาทิ การจัดการที่ดิน ป่าไม้ หรือการ

ใช้อำนาจผูกขาดทางด้านเศรษฐกิจการตลาด ไม่ว่าจะเป็นนโยบายรัฐ บริษัทธุรกิจการเกษตร เอกชน ต่างก็สร้างปัญหาให้กับชุมชนอย่างหนักหน่วง ซึ่งเป็นบ่อเกิดของการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน หากต้องการความยั่งยืนของคุณภาพชีวิตแล้ว พวกเขา (หมายถึงชาวบ้าน) จะต้องเป็นผู้กำหนดกระบวนการพัฒนา พวกเขาต้องสามารถควบคุมการผลิตทางการเกษตร อาหาร การใช้ที่ดิน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ไม่ใช่ภายนอกอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต (รัชดา วงศ์เมือง, 2546)

ปัจจุบันการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชาวบ้านแม่ทาได้ส่งผลกระทบต่อให้เกษตรกรสามารถปลดปล่อยหนี้สินจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวในสมัยก่อนได้ รวมทั้งสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน หลุดพ้นจากการครอบงำและสามารถเพิ่มอำนาจต่อการในการประกอบอาชีพได้ ดังที่ปาริชาติ คอระขจร (2548) กล่าวสรุปว่า “...บทเรียนที่เกิดขึ้นจากการลงมือลงแรงทำของชาวบ้านแม่ทา ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความพยายามในการดำรงชีวิต แบบที่ตัวเองสามารถควบคุมและตัดสินใจได้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการทบทวนเพื่อหยุดไม่ให้ตัวเองไหลไปกับกระแสเศรษฐกิจที่จับต้องไม่ได้”

จากการณีตัวอย่างของการสร้างพลังชุมชนที่ได้ยกมากล่าวข้างต้น เราพบว่า จุดเริ่มต้นของการสร้างพลังอำนาจของประชาชนและชุมชนโดยองค์กรประชาสังคมเหล่านี้ เกิดขึ้นจากความพยายามในการปลดปล่อยตนเองและชุมชน ให้หลุดพ้นจากการครอบงำทางด้านมิติเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และแนวคิดในการพัฒนาที่พึ่งพาปัจจัยภายนอกที่ตนไม่สามารถควบคุมได้ พร้อมกับความต้องการในการแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่สามารถพึ่งตนเอง ที่คนในชุมชนสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงได้ ดังเช่น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ (อ้างในกลุ่มสถาบันราชภัฏภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2542) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ศัพท์นี้มีความชัดเจนในตัวเอง กล่าวคือ มีความมุ่งหมายที่จะใช้วัฒนธรรมของตนเองในการตอบโต้กระแสการครอบงำ เป็นอิสระและสร้างสรรค์โดยหากสามารถทำได้สำเร็จแล้ว และมีการสร้างตาข่ายโยงใยภูมิปัญญาระหว่างกันชุมชนหมู่บ้าน ก็มีอำนาจเป็นพลังสำคัญพลังหนึ่งที่จะผลักดันให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงสู่สถานที่ดีสุขในที่สุด

เราพบว่าปัจจัยที่เกื้อกูลให้องค์กรประชาสังคมเหล่านี้สามารถสร้างพลังอำนาจได้สำเร็จ ประกอบด้วย ประการแรก การมีผู้นำที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา มีวิสัยทัศน์ และมีภาวะผู้นำสูง ซึ่งนอกเหนือจากสามกรณีที่ยกมาข้างต้น เราพบว่าองค์กรประชาสังคมในลักษณะเดียวกันนี้จำนวนมากที่มีพระสงฆ์เป็นผู้นำโดยอาศัยความเคารพศรัทธาของประชาชน ทำให้พระสงฆ์สามารถโน้มน้าวให้ประชาชนดำเนินการพัฒนาได้ดีกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทั้งนี้เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้ที่อยู่ในชุมชนย่อมจะเข้าใจสภาพของชุมชนและความเป็นอยู่ และปัญหาของชาวบ้านได้ดีกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐนั่นเอง

ประการที่สอง องค์กรประชาสังคมหลายองค์กรได้ประยุกต์หลักพุทธธรรมร่วมภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อใช้เป็นหลักหรืออุดมการณ์และเป็นแนวทางการดำเนินงานขององค์กร ซึ่งในความเป็นจริงภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวมีรากฐานมาจากหลักพุทธธรรมอยู่แล้ว ดังเช่น การเคารพในธรรมชาติ การมองว่าทุกสรรพสิ่งมีความสัมพันธ์กัน การพึ่งตนเอง การเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ การอาศัย “สัจจะ” สำหรับให้ประชาชนยอมรับ ยุติแนวคิดการพัฒนาจากภายใน หรือการพัฒนาโดยคนในชุมชนเอง ก็เป็นการประยุกต์คำสอนของพระพุทธศาสนาในเรื่องการพัฒนาคนต้องเริ่มที่การพัฒนาจิต ซึ่งในกรณีดังกล่าวทำให้มองเห็นว่า ในสังคมไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นวัฒนธรรมใหญ่ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนและถือเป็นรากฐานของภูมิปัญญาไทยที่แท้จริง มีความเหมาะสมที่สุดสำหรับนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมไทยและการสร้างพลังอำนาจของประชาชนและชุมชน เนื่องจากการสอนให้มองถึงความสัมพันธ์กับสรรพสิ่งรอบตัวของมนุษย์ และไม่ใช่เป็นสิ่งแปลกปลอมเหมือนแนวคิดการพัฒนาของรัฐในอดีตที่รับมาจากตะวันตก ซึ่งได้รับการพิสูจน์แล้วว่าไม่เหมาะสมกับสังคมไทย

5. สรุปและข้อเสนอแนะ

เป็นที่ประจักษ์ว่าการดำเนินนโยบายการพัฒนาของประเทศไทยในอดีตที่เน้นการพัฒนา ด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมได้ก่อผลกระทบแก่ภาคเกษตร และประชาชนในชนบทที่ไม่อาจประเมินค่าได้ การพัฒนาโดยมุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ได้บีบคั้นเอาทรัพยากรทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์จากภาคชนบทเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและภาคเมือง ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ทำให้ผู้นำในชนบทส่วนหนึ่งได้หันมาทบทวนถึงการพัฒนาแบบเดิม

พร้อมทั้งเริ่มแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่ทำให้ประชาชนสามารถพึ่งพาตนเอง มีอำนาจต่อ
รอลดการครอบงำจากรัฐและองค์กรภายนอก ตลอดจนสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรี
การสร้างพลังอำนาจของชุมชนดังกล่าวได้รับการยอมรับว่าเป็นแนวทางเหมาะสมสำหรับ
สังคมไทย เนื่องจากการพัฒนาโดยอาศัยต้นทุนทางสังคม และอาศัยความร่วมมือของ
ประชาชนในชุมชน ทำให้สามารถฟื้นฟูภาคชนบทขึ้นมาได้อีกครั้ง

แม้จะเป็นที่ประจักษ์ว่าชุมชนท้องถิ่นสามารถสร้างพลังอำนาจขึ้นมาได้โดยอาศัย
ภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างไรก็ตามเราจะพบว่ารูปแบบการสร้างอำนาจดังกล่าวนั้น เกิดขึ้น
เพียงบางชุมชนยังไม่แพร่หลายทั่วไป นอกจากนี้ยังมีปัญหารับการยอมรับจากภาครัฐ
อันเนื่องมาจากอคติของรัฐที่ไม่ยอมรับในระบบภูมิปัญญาดังกล่าว รวมถึงการมององค์กร
ประชาชนที่มีพลังอำนาจจะทำให้อำนาจของรัฐลดลง ดังที่เราพบว่ารัฐนั้นไม่ได้มีความจริงใจ
ต่อการส่งเสริมการพัฒนาโดยท้องถิ่น หรือการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมใน
กระบวนการตัดสินใจของรัฐ แม้ว่าจะมีกฎหมายระบุไว้ถึงการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น
หรือการสนับสนุนการมีส่วนร่วมก็ตาม (สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548)
กรณีดังกล่าวถือเป็นอุปสรรคสำคัญสำหรับการสร้างพลังชุมชน เพราะหากชุมชนยังขาด
อิสระในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเอง ขาดกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการคิด การ
รวมกลุ่ม การสร้างศักยภาพ หรือยังต้องพึ่งพาหน่วยงานภายนอกอยู่ การสร้างพลังอำนาจ
ย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้

แม้ว่าการสร้างพลังอำนาจจะมีหลากหลายวิธี อาทิ การให้ข้อมูลข่าวสารแก่
ประชาชน การสนับสนุนให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมของรัฐ เป็นต้น แต่วิธีการดังกล่าวยังไม่
ถือว่าเป็นการสร้างพลังอำนาจ เป็นเพียงการสร้างบริบทที่เอื้อต่อการสร้างพลังอำนาจเท่านั้น
การสร้างพลังอำนาจที่แท้จริงจะต้องเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนค้นพบศักยภาพของ
ตนเอง จนเกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงด้านวิถีการดำรงชีวิตและรูปแบบกิจกรรมทางด้าน
เศรษฐกิจและสังคม ไปในทางที่สามารถพึ่งพาตนเอง หลุดพ้นจากการครอบงำ และมีอำนาจ
ในการต่อรองมากขึ้น ซึ่งวิธีการที่ผู้เขียนให้ความสนใจเป็นพิเศษได้แก่ การสร้างพลังอำนาจ
โดยการพัฒนาจากภายใน กล่าวคือเป็นการริเริ่มโดยประชาชนเอง ซึ่งการที่จะเกิดขึ้นได้
ประชาชนจะต้องอาศัยการทบทวนประสบการณ์การพัฒนาในอดีต ตลอดจนแสวงหา

หนทางพัฒนาใหม่ที่ปราศจากการครอบงำทางด้านแนวคิดการพัฒนาของรัฐ และสามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้ สำหรับในที่นี้ผู้เขียนขอเสนอแนวทางหนึ่ง คือการส่งเสริมให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการสร้างพลังอำนาจ โดยเป็นข้อเสนอสำหรับฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สถาบันการศึกษา ภาครัฐ และองค์กรประชาสังคม ดังนี้

ประการแรก สถาบันการศึกษาจะต้องส่งเสริมให้มีการวิจัยเพื่อรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นระบบรวมถึงการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างพลังอำนาจของชุมชน การวิจัยดังกล่าวต้องเป็นการวิจัยแบบสหวิทยาการ ซึ่งพบว่าปัจจุบันสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้ดำเนินการอยู่ อย่างไรก็ตามในส่วนของรัฐประศาสนศาสตร์นั้นควรเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยดังกล่าว โดยการศึกษาอาจเน้นไปที่การใช้ภูมิปัญญาในการบริหารองค์กรประชาชนดังกล่าว รวมถึงการแสวงหาหลักการสำคัญที่ทำให้ประชาชนสามารถสร้างพลังอำนาจขึ้นมาได้ ทั้งนี้เพื่อรวบรวมข้อมูลสำหรับสร้างองค์ความรู้

นอกจากนี้ควรส่งเสริมการวิจัยเปรียบเทียบโครงการพัฒนาที่ริเริ่มโดยรัฐ และการพัฒนาที่ริเริ่มโดยประชาชน อาทิ โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่ริเริ่มโดยรัฐบาล และโครงการสัจจะสะสมทรัพย์ของประชาชน เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ให้เห็นความล้มเหลวของการพัฒนาในรูปแบบการสั่งการจากส่วนกลางว่าเกิดจากปัจจัยใดบ้าง และชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จของการพัฒนาโดยริเริ่มจากประชาชน รวมถึงการผลักดันให้ภาครัฐลดบทบาทในการชี้นำการพัฒนา และสนับสนุนบทบาทขององค์กรประชาชนในการพัฒนาเพิ่มขึ้นโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ควรจะมีการสร้างหลักสูตรการศึกษาที่มีเนื้อหาของการสร้างพลังอำนาจโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือสอดแทรกไว้ในเนื้อหาวิชาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในการศึกษารัฐประศาสนศาสตร์ และสาขาอื่นๆ หรือสอดแทรกอยู่ในหลักสูตรการศึกษาทุกระดับ

ประการที่สอง การที่จะสร้างระบบจากการพัฒนาจากล่างขึ้นบนได้สำเร็จ ภาครัฐจะต้องยอมรับว่าประชาชนเป็นผู้มีศักยภาพ และยอมให้ประชาชนสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง ประเด็นดังกล่าวนี้จะสัมพันธ์กับการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น ซึ่งนอกจากจะกระจายอำนาจทางการบริหารแล้ว ยังต้องกระจายอำนาจให้สามารถวางแผน

การพัฒนาท้องถิ่นที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม โดยภาครัฐเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณและความช่วยเหลือทางด้านเทคนิคต่างๆ รวมถึงการจัดกิจกรรมต่างๆ ซึ่งที่ต้องทำความเข้าใจในที่นี่ว่าการจัดกิจกรรมดังกล่าวไม่ใช่เป็นการจัดอบรมเพื่อสร้างพลังอำนาจประชาชนโดยตรง แต่เป็นการเปิดให้ประชาชนมีโอกาสรวมกลุ่ม กระตุ้นให้ประชาชนใช้ทักษะในการวิเคราะห์ปัญหา และทำให้ประชาชนทราบว่าพวกเขามีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ ซึ่งจะเป็นจุดเริ่มแรกของการสร้างพลังอำนาจด้วยตนเองของประชาชนและชุมชน

นอกจากนี้กิจกรรมของรัฐทุกกิจกรรมจะต้องมีการกำหนดให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ตลอดจนการเตรียมข้อมูลข่าวสารสำหรับให้ประชาชนได้พิจารณา ก่อนเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจของรัฐ การสร้างระบบการปรึกษาหารือประชาชนที่มีประสิทธิภาพ เพื่อเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมอันเป็นปัจจัยให้เกิดการสร้างพลังอำนาจของประชาชนในอนาคต

ประการที่สาม สนับสนุนให้ผู้องค์กรประชาสังคมที่พัฒนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวสร้างเครือข่ายและเผยแพร่แนวคิด และประสบการณ์ในการพัฒนาไปยังชุมชนต่างๆ รวมทั้งการส่งเสริมให้มีการตั้งศูนย์การเรียนรู้การพัฒนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในภูมิภาคต่างๆ การยกย่องปราชญ์ชาวบ้าน การเผยแพร่ผลงาน และให้ถือเป็นนโยบายของรัฐที่จะให้เครือข่ายดังกล่าวได้เข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นต่อแนวนโยบายการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นอกจากนี้ควรมีการกระตุ้นให้ประชาชนได้ทราบว่าตนมีศักยภาพ ตลอดจนการกระตุ้นให้บทวนถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อนำมาใช้ในการพัฒนา ตลอดจนสร้างพลังอำนาจให้กับตนเองและชุมชน

เอกสารอ้างอิง

กลุ่มสถาบันราชภัฏภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 2542. “วิถีไทย”.

<http://student.rint.ac.th/jakkra/sheet62.doc>.

เดชรัตน์ สุขกำเนิด. 2545. “สุขภาพ: มิติที่ขาดหายไปในการวางแผนและจัดการระบบพลังงาน.” เอกสารประกอบการอภิปรายเรื่อง พลังงานกับการดูแลสุขภาพของประชาชน ในการสัมมนาเรื่อง ทิศทางการพัฒนาพลังงานภาคประชาชน, ณ สันนิบาตสหกรณ์แห่งประเทศไทย, วันที่ 9-10 มีนาคม 2545.

ธัญวัฒน์ รัตนลัก. 2546. การบริหารการพัฒนา. เชียงใหม่: เค็นนิงเจอร์พิมพ์.

ประเวศ วะสี. 2545. “พลังภูมิปัญญา.” สำนักข่าวประชาธรรม.

http://www.thaico.net/b_pnews/sc_19oct45.htm.

ปาริชาติ กลิ่นขจร. 2548. จากตุ๋นเจ้าเข้ากำกลางทุ่งสู่เกษตรอินทรีย์ปลอดหนี้เป็นแสน. สำนักข่าวประชาธรรม.

<http://www.prachatai.com/news/show.php?Category=vm&No=4510>

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2539. “เศรษฐกิจศาสตร์สีเขียว และนิเวศวิทยาการเมือง: จิตนาการทางยุทธศาสตร์.” เอกสารประกอบการสัมมนา ยกเครื่องเมืองไทย จิตนาการสู่ปี 2000. โรงแรมสยามซิตี้, กรุงเทพฯ, ประเทศไทย, วันที่ 26-28 กันยายน 2539.

พระไพศาล วิสาโล. 2545. “จากหลวงพ่อนานถึงบทบาทของพระในสังคมสมัยใหม่.” เสขิยธรรม 51, (มกราคม-มีนาคม).

พระสุบิน ปณีโต. 2541. สัจจะสะสมทรัพย์: สะสมทุนสังคม. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ภคมาส ศิริสุข. 2549. “ดูโนเบลไพรซ์สำรวจนวัตกรรมการพัฒนาในบ้านเรา.” ผู้จัดการ (30 ตุลาคม).

มาริสา โกเคยะโยชิน. 2543. การศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านในการพึ่งพาตนเองของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของประชาชนบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: ศึกษากรณีกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ วัดไผ่ล้อม อำเภอเมือง จังหวัดตราด. กรุงเทพฯ:

กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ.

มุกิตา เชื้อซัง. 2548. "ชุมชนแม่ทา: อีสราภาพและการสร้างภาพ "เกษตรกร" แบบใหม่."

สำนักข่าวประชาไทดอทคอม.

<http://www.biothai.net/news/view.php?id=1238>.

มูลนิธิชุมชนไท. ม.ป.ป. "วิถีแห่งทำ" เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต."

http://www.chumchonhai.or.th/Information/Infmb3105_12.html.

มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี. 2544. โครงการพัฒนาศักยภาพศูนย์
การศึกษาทางด้านเศรษฐกิจพอเพียง. ขอนแก่น: มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน
เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี

ยธพร ธนสีลังกูร. 2544. "ภูมิปัญญาอีสาน ด้านทุนโลกาภิวัตน์." สำนักข่าวประชาไทดอทคอม.

http://www.thaico.net/b_pnews/sc_3nov44.htm.

ยศ สันตสมบัติ. 2542. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา
อย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.

รัชดา วงศ์เมือง. 2546. ชุมชนเกษตรแม่ทา: บนวิถีชีวิตที่พอเพียง. จุลสาร ๒/๒ 3, ฉ. 31
(มิถุนายน).

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 2541. "ลัทธิจะสะสมทรัพย์: สะสมทุนทางสังคม."

www.thaitopic.com/mag/econ/Subin.htm.

สมนึก ธีระพะลิเก. 2538. มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบทกับการพัฒนาทางการเกษตรในจังหวัด
เชียงใหม่. การค้นคว้าอิสระ หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อินันท์ อ่อนบุญ, บรรณธิการ . 2540. อีสติส่วจรร : 80 ปีพระธรรมดิลก (จันทร์ กุสเถระ).
เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์.

อนุชาติ พวงลำลี. 2546. "พื้นที่สิ่งแวดล้อมด้วยภูมิปัญญาตะวันออก." กรุงเทพฯธุรกิจ. (12
มิถุนายน).

- Considine, Mark. 1994. *Public policy: a critical approach*. South Melbourne: Macmillan.
- Doyle, Timothy and Kellow, Aynsley. 1995. *Environmental politics and policy making in Australia*. South Melbourne: Macmillan.
- Dugan, Maire A. 2003. *Empowerment*.
www.beyondintractability.org/essay/empowerment.
- Hart, Nancy and Castro, Peter. 2000. *Conflict and natural resource management*. Rome: FAO.
- Higgins, Joan Wharf. 1999. "Citizenship and empowerment: a remedy for citizen participation in health reform." *Community development journal* 34, no. 4 (October).
- International Harald Tribune. 2006. A look at the Noble peace prize winning Grameen Bank. (October 13).
- Kriesberg, Seth. 1992. *Transforming power: domination, empowerment, and education*. New York: State University New York Press.
- Langill, Steve. 1999. "Indigenous knowledge: a resource kit for sustainable development."
<http://www.agroforestry.net/overstory/overstory82.html>.
- Mohan, Giles, and Stokke, Kristian. 2000. "Participatory development and empowerment: the dangers of localism." *Third World Quarterly* 21, no. 2.
- Phongpaichit, Pasuk. 2000. "Why the decision-making process on big projects has to change," Background paper for the seminar on *Good governance, public participation and decision-making process for*

environmental protection, Organised by the Institute of Social and Economic Policy. (March 18-19).

Piboolsravut, Priyanut. 1997. *An outline of Buddhist economy theory and system*. Dissertation Doctor of Philosophy. Simon Fraser University.

Watershed. 2002. "People's perspective: power for the people?." 7, no. 3 (March-June).